श्री.

विश्वकर्मा चरित्राणि पूजा समेतानि.

हरिलाल [illegible] आगम प्रसादात शिवनारायणात्मजेन
प्राचीन ग्रंथेभ्यो सामुधृत्य प्रकाशितो
ऽयंग्रन्थः

जानंतु नीति निपुणा क्षमंतां मम साहसम् ।
विश्वकर्मा प्रसादेन कृतमेतन्न संशयः ॥

राजनगरे.

जयसिंग मूलजी अस्य "हितेच्छु" मुद्रालये मुद्रितः
च परं
मंछुभाई रतनचंद "ओम्नी बसोयुक्त" मुद्रालये ऽपि मुद्रितः

संवत एकोनविंशत्यधिक चतुःपंचाशत्तमे
शाके पञ्चादश शतोत्तर विंशति परिमिते
वर्षे समाप्तोयम् ॥

પ્રસ્તાવના.

ગ્રંથના આરંભમાં પ્રથમ મંગળિક વાત લખવી જોઇએ. જગત્કર્તાએ આ સૃષ્ટિ રચી તે છે, બ્રહ્માના પુત્ર વિશ્વકર્માએ. તેને અનુસરીને, જગતની રચના કરી છે. તેમજ નગર, દેવસ્થાન, તથા જળાશય, ભવન, પ્રાસાદ, ઇત્યાદિને પણ પિતા કરતાં વિશેષપણામાં રચ્યાં છે, તેને લગતો આ ગ્રંથ છે. આ પુસ્તક મારા પહેલા અભ્યાસનું છે, માટે દોષ હોય તો, વાંચક જનોએ માફ કરવો. પ્રથમ શિવરૂપે માયા ઉત્પન્ન કરીને, વિશ્વની રચના કર્યા પછી, અનેક પદાર્થો ઉત્પન્ન કર્યાં છે, સૃષ્ટિને નિયમમાં રાખવાને વેદાંત તથા શાસ્ત્રો ને ન્યાય બનાવ્યાં છે, તે જ્ઞાની પુરૂષનું અજાણ્યું નથી, સૃષ્ટિકર્તા નિરંજન છે, એટલે માયાના અંજનમાં આવે તેવા નથી, નિરાકાર, એટલે માયાનું આવરણનથી, સદા દિવ્ય મૂર્તિ છે; અને ત્રિગુણાતીત, એટલે સત્વ, રજ, અને તમ, એ ત્રણ ગુણથી રહીત છે, તેણે બાહિક જગતમાં યુગો ઉત્પન્ન કરીને, યુગે યુગનાં જુદાં જુદાં કર્મ કર્યાં છે, શાસ્ત્ર પણ યુગ પ્રમાણે રચાયાં છે. જેમ ચાર યુગ તેમ વર્ણ પણ ચાર કર્યાં છે, ને એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય, શુદ્ર છે. તેમના ધર્મ પણ જુદા છે, એટલા માટે, પુરાતન ઋષિઓએ વિચાર કર્યો કે હાલના જમાનામાં સઘળા જ્ઞાની છે પણ છેવટનો કળિયુગ આવશે, ત્યારે, લોકોને ધર્મ પાળવો ઘણો કઠિણ પડશે માટે વ્યાસજીએ ઘણા પુરાણો અને ન્યાયો સરળ બનાવ્યાં તેમજ બ્રહ્માના પુત્ર વિશ્વકર્માએ પિતાની સ્થિતિ જાળવવા માટે, નગર, પ્રાસાદ, ભવન, જળસ્થાન, દિવ્ય વ્યવસ્થા કરીકે, તે શિલ્પ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન જલદિ થવા માટે હિમાલયના શિખર ઉપર ઋષિમંડળની સમક્ષ પોતાના પુત્ર અપરાજીત, જય, યમ, સિદ્ધાર્થ અને શિષ્યોને એ જ્ઞાન આપ્યું જુવો કે વિશ્વકર્મા સઘળે પૂજાય એ ગ્રંથનું માન આગળના વખતમાં કેટલું હતું ? તે હાલના વખતમાં ક્વચિત્ જ્ઞાની જાણતા હશે, કારણકે, દિવસે દિવસે સત્યનો નાશ થયો અને કળિ પૂઠે લાગ્યો, તેથી જ્ઞાની પુરૂષે એ આગળનાં ભાગવત તથા રામાયણ અને માહાભારત ઇત્યાદિ વાંચ્યાં અને સાંભળ્યાં હશે, તેઓને અજાણ્યું નહિં હોય કે પૂર્વે, જ્યારે પાંડવોએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો ત્યારે, મયદાન પાસે સભા રચાવી હતી, તે વખત જળસ્થળ અને કાચની સભા, કોઇને ગમ ના પડે તેવી માયા રચી હતી! અને ઘણાં ઘણાં નગર, કોટ, કિલ્લા, પ્રાસાદ, ભવન અને સરોવરની શોભા જોતાં ને સાંભળતાં, આપણા મનને આશ્ચર્ય થયા વિના રહેજ નહિ હવે તે શાસ્ત્ર કઇ સ્થિતિએ પહોંચ્યું છે ? તેનો અનુભવ થાય, તેને માટે આ પુસ્તક બનાવ્યું છે, વળી બીજા દાખલાઓ, મયદાનવે, રાવણને અપેલી લંકા, તથા માહાભારત અને રામાયણોમાં બનાવેલાં, અસ્ત્ર ને શસ્ત્ર, રથ, આભૂષણ આદિ સાંભળતાં, આર્ય લોકોની બુદ્ધિ ઠેકાણે રેહેતી નથી, હાલના શિલ્પીઓ અને સૂત્રધાર જોતાં તે વિશ્વકર્માના વંશમાં રહીને કોઇ પણ ગુણ જાણતા હોય, એમ કેહેતાં શંકરાચાર્યએ જી-એ તેમ હાલના શિલ્પીઓએ ગુરૂઓને નહિ ગણતાં, તેમના ધર્મનો પણ ત્યાગ કર્યો છે, તે ગુરૂ દ્રોહી છે, માટે તેમને સત્ માર્ગે ચડવા માટે, તથા પોતાના વંશના કલ્યાણને અર્થે આ

ગ્રંથ છે. માટે તેને વાંચી, તેનો ખરેખર સાર સમજી, આ કળિયુગમાં સુકર્મ એકગણું કરે છે તથાપિ વિશેષ લાભ થાય છે તેમ કળિયુગમાં સર્વ સાધન કરતાં ભક્તિ સર્વોત્તમ અને સહેલું સાધન છે. કળિયુગ પૂરે એવો ખોટો છે કે, ભક્તિને ભંગ કરે છે, આયુષ્યને ક્ષીણ કરે છે, ને લોકોના જ્ઞાનની હાનિ કરે છે. તેથી કાંઇ પણ બની શકતું નથી, તે સ્થિર કરવાને માટે આ ગ્રંથ મેં વિશ્વકર્માના વંશનું તારણ કરવા માટે પ્રકટ કર્યા છે, જે જે હાલમાં અને વિશેષઉપયોગી બાબતો જણાઇ તેનો સંગ્રહ કરી મારી અલ્પમતી પ્રમાણે આ શિલ્પશાસ્ત્રનો સંક્ષેપ સાર એકત્ર કર્યો છે.

સંવત ૧૯૫૪
મીતી આષાઢ સુદ ૧૫ }
અમદાવાદ.

श्रीगणेशायनमः

श्री सरस्वत्यै नमः श्री विश्वकर्मणे नमः श्री गुरुभ्यो नमः

श्लोक. जयतिवरदमूर्ति मंगलं मङ्गलानां ।
जयति सकल वन्द्या भारती ब्रह्मरूपा ॥
जयति भुवनमाता चिन्मयी मोक्षरूपा ।
दिशतु मम महेशो वाङ्मयः शब्दरूपम् ॥ १ ॥
स्रष्टारंजगतामीश मनेकाश्चर्यरूपिणम् ।
पालकंसर्वसत्वानां वन्देशक्तिमयंशिवम् ॥२॥

જેની મૂર્તિ વર[illegible] આપે છે, અને જે મંગળમાં મંગળ છે, એવા શ્રી ગણેશ જગતને વિષે અધિકપણાથી વર્તે છે જેને સર્વ મનુષ્ય નમસ્કાર કરે, એવી શ્રી સરસ્વતી અધીકપણાથી વર્તે છે, અને ચૈતન્ય અને મોક્ષ રૂપાવળી ભુવનની માતા, જેરટ તે અધિકપણાથી વર્તે છે. તે વાઙ્મય મહેશ્વર મને શબ્દનું જ્ઞાન આપો. ॥ ૧ ॥

જગતને સૃજનાર. અનેક આશ્ચર્યકારક રૂપવાળા, જગતના ઈશ, સર્વ પ્રાણીઓના પાલન કર્તા, શક્તિમય, શંકરને હું વન્દન કરૂં છું. ॥ ૨ ॥

શ્રી શિલ્પશાસ્ત્રના ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર.

વિશ્વકર્માએ પૂર્વે શિલ્પશાસ્ત્રના બારસહસ્ત્ર ગ્રન્થો રચ્યા હતા, પણ કલિયુગમાં તેનો સગાંતેશ બારસહસ્ત્ર ગ્રન્થોમાં કીધો, પરંતુ તેમાંના એકશત સાંભળવામાં આવે છે, તેની અર્ધ સંખ્યા ઉપરનાં નામો નીચે લખી જણાવ્યાં છે. એ વાત અપરાજીત ગ્રન્થમાં લખેલી છે.

શિલ્પશાસ્ત્રના ગ્રંથોની નામાવળી.

૧	શ્રી વિશ્વકર્મા પુરાણ	૨૧	જ્ઞાનરત્ન કોષ	૪૧	રૂપમણ્ડન
૨	અપરાજીત ગ્રન્થ	૨૨	શિલ્પશાસ્ત્ર	૪૨	રૂપાવતાર
૩	વિશ્વકર્મા પ્રકાશ	૨૩	શિલ્પ કલાદીપિકા	૪૩	પ્રતિષ્ઠા સારસંગ્રહ
૪	વાસ્તુ શાસ્ત્ર	૨૪	શિલ્પ સર્વસ્વ સંગ્રહ	૪૪	ઉદ્દિષ્ટા નયન
૫	વાસ્તુ પ્રદીપ	૨૫	શિલ્પ લેખ	૪૫	લગ્નશુદ્ધિ
૬	વાસ્તુ મંજરી	૨૬	શિલ્પાર્થ સાર	૪૬	યુક્તિકલ્પતરૂ
૭	વાસ્તુ મણ્ડન	૨૭	શિલ્પ ગ્રંથ	૪૭	વિશ્વકર્મ વિદ્યાપ્રકાશ
૮	વાસ્તુ ચક્ર	૨૮	પ્રાસાદ મણ્ડન	૪૮	નિર્દોષ વાસ્તુ
૯	વાસ્તુ નિર્માણ	૨૯	પ્રાસાદ દીપિકા	૪૯	પ્રાસાદ કેસરી
૧૦	વાસ્તુ લક્ષણ	૩૦	પ્રાસાદાનું કીર્તન	૫૦	શત્રુઘ્નીય
૧૧	વાસ્તુ વિચાર	૩૧	પ્રાસાદ લક્ષણ	૫૧	ક્ષીરર્ણવ (ખીરાન)
૧૨	વાસ્તુ વિદ્યા	૩૨	પ્રાસાદાલંકાર લક્ષણ	૫૨	કેશરી વાસ્તુ
૧૩	વાસ્તુ શિરો[illegible]	૩૩	પ્રાસાદ કલ્પ	૫૩	વાપિચક્ર
૧૪	વાસ્તુ સંગ્રહ	૩૪	ક્ષીરાર્ણવ	૫૪	વિહાર કારિકા
૧૫	વાસ્તુ સમુચ્ચય	૩૫	સમરાઙ્ગણ	૫૫	મઢપીઠ ગાથા
૧૬	વાસ્તુ સાર	૩૬	પરિમાણ મંજરી	૫૬	નિર્દોષ વાસ્તુ
૧૭	રાજવલ્લભ	૩૭	કાષ્ટશાળા	૫૭	તત્વમાળા
૧૮	આયતત્વ	૩૮	ભુવન દીપક	૫૮	શિલ્પજ્ઞાન
૧૯	સૂત્રધાર	૩૯	કેસરિ રાજ	૫૯	જલયાના
૨૦	વિશ્વકર્મામત	૪૦	રાજગૃહ નિર્માણ	૬૦	માનવ સૂત્ર
				૬૧	શિલ્પ સાહિત્ય

શિલ્પશાસ્ત્ર સંબંધી જોવામાં આવેલા ગ્રંથોનું સુચિપત્ર.

૧	શ્રીવિશ્વકર્મા પુરાણ	૧૩	રૂપમંડન
૨	રાજવલ્લભ	૧૪	વાસ્તુમંજરી
૩	આયતત્વ	૧૫	વાસ્તુમંડન
૪	સૂત્રધાર	૧૬	ભુવનદીપક
૫	પ્રાસાદમંડન	૧૭	પ્રાસાદ સારસંગ્રહ
૬	વિશ્વકર્મા પ્રકાશ	૧૮	શિલ્પશાસ્ત્ર
૭	અપરાજીત	૧૯	રૂપાવતાર
૮	જ્ઞાનરત્ન કોષ	૨૦	સમરાંગણ
૯	પરિમાણમંજરી	૨૧	ક્ષીરાર્ણવ
૧૦	વાસ્તુપ્રદીપ	૨૨	વિશ્વકર્મા વિદ્યાપ્રકાશ
૧૧	દ્રષ્ટિટાનયન	૨૩	નિર્દોષવાસ્તુ
૧૨	લગ્નશુદ્ધિ	૨૪	કેસરિયાસાર

આ ગ્રંથસાગરમાંથી સાર લઇને, શિલ્પ સાર સંગ્રહ નામનો ગ્રંથ આ જ્ઞાતિને બોધ અર્થે છે. પ્રથમ પિતામહના ગુણ વર્ણવું છું. તે પદ્મ પુરાણ, સ્કંધ પુરાણ, ભાગવત પુરાણ, વિશ્વકર્મા પુરાણાદિમાં છે. તે પરથી સાર માત્ર, જેમ સાગરમાંથી પક્ષી ચાંચ ભરી તૃપ્ત થાય છે, તેમ આ અમૃતસાગર રૂપી પુરાણોમાંથી રસ માત્ર ગ્રહણ કર્યો છે.

विश्वकर्माज्ञान.

ओ३म् तत्सत् परमात्माने नमः अथ श्रीशिल्पशास्त्र संग्रह प्रारंभः

આ વિશ્વકર્માનાં કેટલાં સ્વરૂપ છે? અહીં ક્યાં પ્રગટ થયા છે? તે કહીયે છીએ.

॥ तत्रादौ श्री विश्वकर्म स्वरूप वर्णनम् ॥

श्लोक. अष्टभुजाविश्वकर्मा सर्वदेवपितामहः ।
चतुर्भुजोविश्वकर्मा सर्वदेवः सुपूजितः ॥१॥
सर्वशास्त्रप्रवक्ताच देवानांचगुरोर्गुरुः ॥
द्विभुजोविश्वकर्मा च स्थावरोजंगमापिता: ॥२॥
पुरुषोदेवपुरुषो जानोमानी च सुंदरः ॥
पुरुषोष्टभुजश्चैव ब्रह्म कार्यविशारदः ॥३॥
अनंतशक्तिरेतस्य स्थावरं जंगमेषुच ॥
अष्टभुजोविश्वकर्मा सर्वदेवपितामहः ॥४॥
प्रजापतिश्चतुर्भुजो चतुर्वेदविशारदः ॥

વિશ્વકર્માનું જ્ઞાનબોધક નામનું પુરાણ તેના શ્લોક આશરે સાત હજાર, અધ્યાય ૧૭૫, અને સ્કંધ ૧૨. એ પુસ્તક સુરતમાં રહેલા સોનીના ચકલા આગળ, રણછોડજીના મંદિરમાં મળ્યા પાસે છે.

अतीवसुंदरःश्रीमान् कामदेवसमप्रभः ॥५॥
ज्ञानेनवयसावृद्धो दर्शनीयः किशोरवत् ॥
चतुर्भुजाविश्वकर्मा शिल्पिनांचगुरोर्गुरुः ॥६॥
शुद्धंकुलंब्रह्मकुलेचजातो योविश्वकर्माजगतिप्रसिद्धः ॥
कृतेयुगेयासहदेवसंघैः स्तुतिःकृतायापृथिवीधरैश्च ॥७॥
हेमंतेप्रथमेमासे दशम्यांभृगुवासरे ॥
मनुनाप्रार्थितस्त्वष्टा रेवत्यांक्षऽमरेगणे ॥८॥
शुभेलग्नेशुभेपक्षे मुहूर्त्तेऽभिजितिस्वयं ॥
सर्वलोकाहितार्थाय जातोवैलोकशर्मकृत् ॥९॥
कार्तिकस्यसितेपक्षे पौर्णमास्यांशुभेतिथौ ॥
लग्नेशुभेचकर्णवे राशियोगसमाकुले ॥१०॥
चतुर्भुजोविश्वकर्मा चराचरपतिःसदा ॥
सोमनाथात्समुत्पन्नः प्रभासेस्थानउत्तमे ॥११॥
त्वष्टावैविश्वकर्माच एकएवनसंशयः ॥
त्वष्टाचभद्रशीलश्च भद्रभद्रैक भाजनः ॥ १२ ॥
भुक्तिमुक्तिप्रदोनित्यं जगतांचसुखावहः ॥
सर्वेषां शिल्पिनां स्रष्टा जगत्सत्रामित्रस्थितः ॥१३॥

જે આઠ ભુજાવાળા વિશ્વકર્મા છે. તે સર્વ દેવતાઓના પિતામહ છે; તથા જે ચાર (૪) ભુજાવાળા વિશ્વકર્મા છે, તે સકળ દેવોએ પૂજિત છે; તેમજ સમસ્ત શાસ્ત્રના પ્રકાશક છે. અને દેવ માત્રના ગુરૂ છે, અને સ્થાવર (સ્થીર રહેનાર પ્રાણી વા પદાર્થ), જંગમ (હાલતા ચાલતા પ્રાણિ) ના રક્ષણ કરનાર જે વિશ્વકર્મા છે, બે ભુજાએ કરી વિદ્યમાન છે. વળી કેવા છે? સુંદરાકૃતિવંત, અને સર્વમાન્ય, તથા બ્રહ્મકર્મને વિષે અતિ પ્રવીણ, એ, વા દેવપુરૂષ, આઠ ભુજા સહિત પ્રકટ થયા; તથા સ્થાવર જંગમમાં અનંત શક્તિયુત પ્રકાશવંત છે. અને સર્વ દેવોનુ સંરક્ષણ કરનાર છે. તથા સમસ્ત પ્રજાના પતિ, ચાર વેદના જ્ઞાતા, વા વે[illegible], અને કામદેવના સમાન અત્યંત સુંદર સ્વરૂપવંત છે. તે વિશ્વકર્મા ચતુર્ભુજથી (ચાર હાથ સહિત) પ્રકટ થયા. તે જ્ઞાનમાં અને વયમાં વૃદ્ધ છતાં, કિશોર અવસ્થાવાળા દેખાય છે, દર્શન કરવા યોગ્ય છે! અને શિલ્પકર્મ કરનારના ગુરૂના પણ ગુરૂ છે; તે જગત્ પ્રસિદ્ધ વિશ્વકર્મા, સત્યયુગને વિષે શુદ્ધ બ્રહ્મ કુળમાં દેવોના સમૂહ સહવર્તમાન રાજાઓએ અને શ્રી મનુજીએ પ્રાર્થના (સ્તુતિ) કરી; તેથી માગશિર માસની દશમીને દિવસે શુક્રવાર, રેવતી નક્ષત્ર, દેવગણ, શુભલગ્ન, શુકલપક્ષ અને અભિજિત મુહૂર્તે (સાડાઅગ્યાર અને સાડાબાર વાગ્યાના વચેનો સમય, તે વખતે) સમસ્ત લોકના જીવોને સુખ આપનારા, શ્રી વિશ્વકર્મા, કેવળ લોકહિતાર્થે પ્રકટ થયા. અને ચાર ભુજાવાળા

વિશ્વકર્મા. કાર્તિક શુદ પુનેમને દિવસે, શુભલગ્ન, શુભરાશિ, શુભકર્મ અને શુભ યોગના સં- યોગે સ્થાવર જંગમના પતિ પ્રભાસ (પાટણ) ને વિષે શ્રી સોમનાથથી પ્રકટ થયા. તથા અનેક નામથી જગ વિદિત થયા. આગળ ત્વષ્ટા, વિશ્વકર્મા, ભદ્રશીલ, ભદ્રબાહુ, વગેરે નિરાળાં નામો છે; પરંતુ સમગ્ર એકજ સ્વરૂપ છે પણ ભિન્ન ભિન્ન નથી ! તે વિશ્વકર્મા. નિરંતર અત્યુત્તમ સુખ વૈભવ તથા મોક્ષસુખ આપનાર, શિલ્પીના સ્રષ્ટા (બ્રહ્મા) જે વિશ્વકર્મા સમસ્ત જગજીવોના નેત્રરૂપ પ્રકટ થયા ૧-૧૩

सर्वनिर्माणकर्तासौ स्थावरेजंगमेपिवा ॥
सन्निधिर्जगतःकर्ता सर्वलोकपितामहः ॥१४॥
उत्पत्तिस्थितिसंहार विश्वकर्मामहिप्रभुः ॥
विश्वरूपात्समुत्पन्नाः सुताश्चापिविशेषतः ॥१५॥
सिद्धिबुद्धिसमन्पन्ने समुत्पायाऽददात्पुरा ॥
शुक्रायोर्जस्वतिर्दत्ता संज्ञांच भानवे ददौ ॥१६॥
पंचर्षीनजनयत्सत्ता विश्वकर्मसुतास्त्विमः ॥
मनुर्मयस्तथात्वष्टा शिल्पितक्षश्च स्तथैवच ॥१७॥
एतेपंचमहारूपा विश्वकर्मसमुद्भवाः ॥
मनु पूर्वमुखोद्भवो मयोयाम्यमुखोद्भवः ॥ १८ ॥
पश्चिमास्यात्समुत्त्वष्टा तक्षकश्चोत्तरास्यतः ॥
ऊर्ध्वास्याच्छिल्पिसंभूतिः पंचगर्भमुनीश्वराः ॥१९॥
मयोब्रह्मस्यकर्तास्यात् मनुर्वैलोहकारकः ॥
शिलारीपाषाणभेदज्ञ त्वष्टाभांडारिकस्मृतः ॥२०॥
सुवर्णभेदनिपुणो तक्षकोंतमतिष्ठितः ॥
विश्वकर्माज्ञयासर्वे स्वस्वकर्मणिसंस्थिताः ॥२१॥
मनुसंहारकर्ताच मयोत्रैलोक्यपालकः ॥
त्वष्टाचोत्पत्तिकर्तास्य शिल्पिकोगृहकारकः ॥२२॥
दैवज्ञःसर्वभूपानां कार्यंचहितकाम्यया ॥
एश्वरंमनरूपंच मयरूपंतुवैष्णवं ॥ २३ ॥
त्वष्टाविरंचिरूपश्च माहेंद्रं शिल्पिकस्यच ॥
रूपंनारायणस्यैव दैवज्ञस्यप्रकीर्तितं ॥२४॥
पंचरूपाणियोवेद मुच्यतेसर्वकिल्बिषात् ॥
मृदाकाष्ठेनलोहेन पाषाणैः पारदेनवा ॥२५॥

તે વિશ્વકર્માજ સ્થાવર જંગમ પદાર્થોને પણ બ્રહ્મરૂપથી નિર્માણ (પેદા) કરે છે; તથા તેઓની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયને વિશે પણ સમર્થ છે. એહવા આ વિશ્વકર્માથી પાંચ પુત્ર અને પાંચ પુત્રીઓ ઉત્પન્ન થયેલ; એટલે સિદ્ધિ ૧ બુદ્ધિ ૨, ઉર્જસ્વત ૩, સંજ્ઞા ૪, અને પાંચમી ૫ એ પાંચ પુત્રીઓ પૈકી સિદ્ધિ તથા બુદ્ધિને શ્રી ગણપતિને પરણાવી, તેના અંગથી લક્ષ અને લાભ નામના બે પુત્ર થયા છે, તથા ઉર્જસ્વતિ શુક્રાચાર્યને પરણાવી, સંજ્ઞા સૂર્યને પરણાવી અને પાંચમી કન્યા મનુને પરણાવી એ પાંચે વિશ્વકર્માની પુત્રીઓનાં અને તેઓના પતિઓનાં નામ કહ્યાં. હવે પાંચ પુત્રનાં નામ કહીએ છીએ. મનુ ૧, મય ૨, ત્વષ્ટા ૩, શિલ્પી ૪, અને તક્ષક=દૈવજ્ઞ એ પ્રકારપે વિશ્વકર્માથી પાંચ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા અર્થાત્ વિશ્વકર્માના પૂર્વ મુખથી મનુ, દક્ષિણ મુખથી મય પશ્ચિમ મુખથી ત્વષ્ટા, ઉત્તર મુખથી તક્ષક અને ઉર્દ્ધ મુખથી શિલ્પી ઉત્પન્ન થયા, એ પાંચે મુનીશ્વર હતા તેમજ મય સુતારનું કામ કરનાર, મનુ લોખંડનું કામ કરનાર, શિલ્પી પાષાણના ભેદને જાણનાર, ત્વષ્ટા ધાતુનાં વાસણો બનાવનાર અને તક્ષક સુવર્ણ (સોના) ના ભેદને જાણનાર વા સુવર્ણનાં આભુષણો બનાવવામાં પ્રવિણ, વિશ્વકર્માની આજ્ઞાથી એ પાંચે પુત્રોએ ઉક્ત પ્રમાણે પોતપોતાના કાર્યમાં તત્પર રહ્યા. મનુ સંહારકર્તા છે, મય લોકનું પાલણ કર્તા છે, ત્વષ્ટા વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર છે શિલ્પી પ્રાસાદ (દેવમંદિર) આદી બનાવનાર છે અને તક્ષક=દૈવજ્ઞ સોનાનાં ઘરેણાં (દાગીના) બનાવનાર છે. આ પ્રમાણે પૃથક્ પૃથક્ રૂપનાં પૃથક્ પૃથક્ કામો કેવળ લોક કલ્યાણાર્થે નિર્માણ કર્યા છે. મનુ શંકર રૂપ છે, મય વિષ્ણુ રૂપ છે, ત્વષ્ટા બ્રહ્મા રૂપ છે, શિલ્પી મહેંદ્ર રૂપ છે અને દૈવજ્ઞ નારાયણ રૂપ છે એમ જે પુરૂષ એ પાંચે રૂપને જાણે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય! ઉક્ત વર્ણવેલા પાંચ પુરૂષો ક્રમે કરી માટી, લાકડું, પત્થર અને ધાતુ વગેરે ચીજોનાં વિચિત્ર વિચિત્ર રૂપાદિની વિવિધ પ્રકારની રચનાઓ રચે છે તથાઃ— ૧૪—૨૫

रचयन्तिविचित्राणि रूपाणिविविधानिवै ॥
दिव्यान् भौमांतरिक्षांश्च मानान्संदर्शयन्तिये ॥२६॥
पांचालास्तेसदापूज्या प्रतिमाविश्वकर्मण ॥२७॥
अचेतनं चेतनकार्यकारी कुर्वंतियत्रप्रतिमादिकं च ॥
स्वयंवहंतोशिशुमारचक्रं रथाश्विमानानिच खेचराणि ॥२८॥
रजतस्यमनोर्दंडो वेणुदंडोमयस्य च ॥
त्वष्टुश्चस्यताम्रदंडस्यात् लोहदंडश्चशिल्पिनां ॥२९॥
सुवर्णदंडआख्यातो दैवज्ञस्यागमात्मकः ॥
पंचदंडाश्चयोवेद मुच्यतेवसर्वतोभयात् ॥३०॥
रंजतस्यमनोःसूत्रं ब्रह्मसूत्रंमयस्यच ॥
ताम्रसूत्रंत्वाष्टिकस्य कार्यांसांशिल्पिकस्यच ॥
दैवज्ञस्यसमाख्यातं स्वर्णसूत्रंमहर्षिभिः ॥३१॥
एकदापंचपुत्रास्ते पप्रच्छुः पितरंप्रति ॥

तत्रपूजाविधिंब्रूहि कथंकार्यासुखेच्छुना ॥३२॥
कस्मिन्पुत्रस्थला कल्पे मादुर्भावस्तवप्रभो ॥
तवोत्पत्तिप्रकारंचं कथयस्यकृपानिधे ॥ ३३ ॥

श्रीविश्वकर्मोवाच—

स्तंभोछ्रयेशिलान्यासे मोभेचेद्वारकेतथा ॥
पुजयेत्प्रवेशेचै अन्यथादुःखभागभवेत् ॥३४॥
गजाननंतुसंपुज्य सिध्धिबुधिसमन्वितं ॥
कंबासूत्रादिसंपुज्य आचार्यंपुजयेततः ॥३५॥
सूत्रधारश्चशिल्पीच पूजनीयोप्रयत्नतः
दक्षिणांब्राह्मणेभ्यश्च दत्वाकर्मसमारभेत् ॥३६॥
एवंपूजाप्रकर्तव्या सुखसंपद्धिवृद्धय ।
अतःपरंप्रवक्ष्यामि ममोत्पत्तिंसुखप्रदां ॥
धूर्जटिस्कंदसंवादं वक्ष्यामिहितकाम्यया ॥३७॥

દેવલોક મૃત્યુલોક અને આકાશના ભાગને પણ ચિત્ર વિચિત્ર દેખાડે છે. એ પંચરૂપ શ્રી વિશ્વકર્માની પ્રતિમારૂપ છે, માટે ભુવન પ્રાશાદા શુભ કામોમાં તે પાંચાલ (પાંચે) નું અવશ્ય પૂજન કરવું; કેમકે અચેતનને ચેતન કરનાર અને યંત્ર (સાંચા પ્રતિમા નિરમાણ કરેછે; એટલુંજ નહિ પણ પોતે શિણગાર ચઢને વહન કરે છે તથા રથ આકાશ માર્ગે ચાલતા વાલાં વિમાનોની રચના કરી છે. એ પાંચ રૂપ પૈકી મનુને રૂપાનો, મયને વાંસનો, ત્વષ્ટાને તાંબાનો, શિલ્પીને લોહાનો અને દૈવજ્ઞને સોનો દંડ ધારણ કરેલા છે. એ પાંચ રૂપના દંડને જે જાણે તેને દુઃખના ભય નિર્વાણ થાય છે. પુનઃ તે પાંચ રૂપે જે સૂત્ર ધારણ કરેલ છે તે એજકે મનુને રૂપાનું સૂત્ર, મયને બ્રહ્મ સૂત્ર ત્વષ્ટાને તાંબાનું. શિલ્પીને કપાસનું અને દૈવજ્ઞને સુવર્ણનું સૂત્ર છે.

એક વખત ઉક્ત પાંચ પુરૂષોએ (પૂત્રોએ) પોતાના પિતા (વિશ્વકર્મા) પ્રત્યે પુછ્યું કે હે પિતા! સુખને ઇચ્છનારા પુરૂષે એ આપનું પૂજન શી રીતે કરવું? તે ફરમાવો! ત્યારે વિશ્વકર્માજીએ કહ્યું કે ભુવન તથા પ્રાસાદનો આરંભ કિંવા સ્તંભો, છાદ્ય, મોભ, દ્વાર, શાખા અને પ્રવેશ વખતે એટલાં સ્થાનોએ મારૂં અવશ્ય પૂજન કરવું જેઓ નહી કરે તેઓને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે; માટે પ્રથમ રિદ્ધિ બુદ્ધિ સહિત ગણપતિનું પૂજન કરી ગજ સૂત્ર આદિની પુજાકરી તથા આચાર્યોનું પૂજન કરી પછી સૂત્રધાર (સુથાર) શિલ્પી (શલાટ—કડીયા) નું પૂજન કરી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી અગાડી જે કાર્ય કરવું હોય તે કરવું. ॥૨૫—૩૫॥ વિશ્વકર્મા કહે છે કે હે પુત્રો સુખ સંપતિની વૃદ્ધિને માટે એ પ્રકારે મારી પૂજા કરવી એથકી ઉપરાંત સુખને આપવાવાળો મારી ઉત્પતિનો પ્રકાર કે જે મહાદેવજી અને કાર્તિક સ્વામી વચ્ચે થયેલો સંવાદ તે કહુંછું.

શ્લોક. कियताचैव कालेनआत्मेच्छासमपद्यत ॥
ततोत्रैप्रकृतिर्जाता मूलकारणमित्युत ॥३८॥

अष्टोभुजाश्चयस्याःस्युर् विचित्रवसनाशुभा ।
एकाचंद्रसहस्रास्य सुंदरांगी च नित्यशः ॥ ३९ ॥
नानाभरणसंयुक्ता नानाशक्तिसमन्विता ॥
नानायुधधरादेवी प्रफुल्ला पंकजाक्षिका ॥ ४० ॥

અર્થ—કોઈ એક કાળને વિષે પ્રભુને ઇચ્છા થઇ કે તત્કાલ મૂલ કારણ રૂપ એક પ્રકૃતિ નામની સ્ત્રી-દેવી પ્રગટ થઇ ॥ ૩૮ ॥ તે દેવી કે આઠ જેને હાથ છે વિચિત્ર જેનું શરીર છે ને હજાર ચંદ્રના જેવી જેની કાંતી એવું મુખબિંબ છે ॥ ૩૯ ॥ વળી નાના પ્રકારના આભુષણ યુક્ત અને નાના પ્રકારની શક્તિઓ સહવર્તમાન ને નાના પ્રકારના આયુદ્ધ યુક્ત એવી જે કોઇ દેવી જેના કમળ સરખાં નેત્ર છે તેવી ઉત્પન્ન થઇ ॥ ૪૦ ॥

श्लोक. अचिंत्यतेजसायुक्ता सर्वयोनिसमुद्भवा ॥
एकाकिनीहिसामाया संयोगीचाप्यनेकिका ॥४१॥
चिंतयामाससामाया किंकरिष्याम्यतःपरं ॥
यतोविप्रकृतिर्देवी ततोवैपुरुषस्तदा ॥ ४२ ॥
उभौ च मिलितौ तत्र विचारेतत्परौमुने ॥
आवाभ्यांकिंप्रकर्तव्यं ध्यायतः स्मपरस्परं ॥४३॥
एतस्मिन्नंतरेवाणी समुत्पन्नाऽगुणाशुभा ॥
तपश्चैवप्रकर्त्तव्यं संशयस्यापनुत्तये ॥
ततस्ताभ्यांचतच्छ्रुत्वा तपस्तप्रमुदारुणां ॥४४॥

અર્થ—ચીંતવનમાં આવે તેવું જે તેજ તેણે યુક્ત જીવ માત્રને ઉત્પન્ન કરવા વાળી એવી એકલી પ્રકૃતિ તે પુરૂષના સંબંધી અનેકરૂપ ધારણ કરે ॥ ૪૧ ॥ એટલામાં જ્યાંથી તે દેવી ઉત્પન્ન થયેલી ત્યાંથી એક પુરૂષ પ્રકટ થયો તે બન્ને જણ તે ઠેકાણે મળ્યાં હે મુને ! એ બન્ને જણ વિચારમાં પડયાં કે આપણે શું કરવું ॥ ૪૨ ॥ એમ પરસ્પર ધ્યાન કરતાં હતાં એટલામાં એચિંતિ આકાશમાં સુંદર વાણી "તપ તપ" એવી થઇ તે સાંભલિ નિશ્ચે થયો જે તપ કરવો કે જેથી સંશય મટે ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥

श्लोक. कियत्कालंतदाब्रह्म ध्यानमार्गपरायणौ ॥
युगअब्दसहस्राणि ते प्तेदारुणंतपः ॥४५॥
प्रकृतिःपुरुषश्चैव प्रबुद्धौध्यानमार्गतः ॥
प्रबुद्धौविस्मयंप्राप्तौ कियदेतन्महाद्युतिः ॥४६॥
आद्यमायाजगत्सृष्टि विचारप्रकरोत्तदा ॥
स्वेच्छयापुरुषंजज्ञे कृतिनाम्नींस्त्रियंतथा ॥४७॥
तयोस्तुयःपुमान् विश्वकर्मेतिसमुदाहृतः ॥४८॥

तमद्भुतंपुरुषंप्रभुजेक्षमं चतुर्भुजंपंचमुखंत्रिनेत्रं ॥
श्रीवत्सलक्ष्मांगदकोटिकौस्तुभं पितांम्बरंस्फाटिकमौक्तिकोपमं ॥४९॥

અર્થ—પછી તે પ્રકૃતિ પુરૂષે દારૂણ તપ કર્યાં કેટલાક કાલ પર્યંત બ્રહ્માના ધ્યાનમાં તત્પર થઇ બાર હજાર વર્ષ સુધિ તપ કર્યો ॥ ૪૫ ॥ ઉપર કહેલાં વર્ષો અંતે પ્રકૃતિ પુરૂષને જ્ઞાન થયું ને તેજોમય રૂપ જોવામાં આવ્યાથી આશ્ચર્ય પામ્યાં ॥ ૪૬ ॥ પછી આદિ માયાએ વિચાર કરયો કે સૃષ્ટિ કરવી પછી પોતાની ઇચ્છા વડે વિશ્વકર્મા નામે પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો અને કૃતિ નામનિ કન્યા ઉત્પન્ન થઇ ॥૪૭॥ પુરૂષ અને સ્ત્રી બે પ્રકટ થયાં, તેમાં પુરૂષ તે વિશ્વકર્મા અને સ્ત્રી તે વિશ્વકર્માની સ્ત્રી કૃતિ. ॥૪૮॥ તે પુરૂષને ચાર હાથ પાંચ મુખ ત્રણ નેત્ર શ્રીવત્સલાંચ્છન બાજુબંધ શોભાયમાન કૌસ્તુભ તથા પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરેલ અને સ્ફટીક તેમજ મોતિના જેવી કાંતિ જેવી એવા અદ્ભુત બાળક રૂપે વિશ્વકર્મા પ્રકટ થયા ॥ ૪૯ ॥

श्लोक. प्रकृत्याप्रेरितःसृष्टौ अनिच्छंस्तपमास्थितः ॥
ततस्ताभ्यांसमभव दंडंविश्वसमुद्भवं ॥ ५० ॥
नदंडंसमुवासाप्सु सहस्रपरिवत्सरान् ॥
तस्मिन् पुमान् विश्वरूपो नारायणइतिस्मृतः ॥५१॥
यस्याम्भसिशयानस्य योगनिद्रांवितन्वतः ॥
नाभिरुदांबुजादासीत् ब्रह्माविश्वसृजांपतिः ॥५२॥
विचारमकरोद्ब्रह्मा किं कर्त्तव्यंमयाधुना ॥
तदाब्रवीन्नभोवाणी तपः कर्तुंस्थिरोभव ॥५३॥
विरिंचोपितथाचक्रे दिव्यवर्षशतंतपः ॥
आत्मन्यात्मानमावेद्य यदाह भगवानजः ॥५४॥

અર્થ—પ્રકૃતિ ને પુરૂષે વિશ્વકર્માને કહ્યું જે તમે સૃષ્ટિ કરો ત્યારે સૃષ્ટિની ઇચ્છા નહિ કરતાં તપ કરવા બેઠા પછી પ્રકૃતિ પુરૂષથી ઇંડું થયું ॥ ૫૦ ॥ તે ઇંડું હજાર વરસ સુધી પાણીમાં રહ્યું તે અંડકથી પછી નારાયણ થયા ॥૫૧॥ જલમાં યોગ નિદ્રામાં શયન કર્યું એવા નારાયણના નાભિ કમલથી બ્રહ્મા થયા ॥ ૫૨ ॥ પછી બ્રહ્માએ વિચાર કર્યો કે મારે શું કામ કરવું? તે સમયે આકાશવાણી થઇ જે તમે તપ કરો ॥ ૫૩॥ એ રીતે આકાશ વાણીરૂપ ભગવાનનું વચન સાંભળીને સ્થિર ચિત રાખીને દેવના સો વરસ સુધી તપ કર્યો. ॥૫૪॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

प्रीतोमहस्तुभद्रंते लोकानां विजयेच्छया ॥
यदस्तौषीर्गुणमयं निर्गुणंमानुवर्णयन् ॥५५॥
प्रजाःसृजाहितात आज्ञय मदनुग्रहात् ॥
एवमुक्त्वाऽथविश्वेशो जगामस्वालयंविभुः ॥५६॥

અર્થ—ત્યાર પછી ભગવાને બ્રહ્માને કહ્યું કે હું તમને પ્રસન્ન થયો છું લોકના જયને માટે તમે તપ કર્યો અને નિર્ગુણ નિસગુણ સ્તુતી કરી તેથી ॥ ૫૫ ॥ હે બ્રહ્મા મારા અનુગ્રહથી મારી આજ્ઞાએ કરીને પ્રજા ॥ સૃષ્ટિ કરો એ રીતે કહીને ભગવાન્ અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. ॥ ૫૬ ॥

तनःप्रजापतिः साक्षात्ससर्जात्मसमाःप्रजाः ॥
सनकंचसनंदंच सनातनमथात्मभूः ॥ ५७ ॥
सनत्कुमारंच ऋषींन्निष्क्रियानूर्ध्वरेन सः ॥५८॥

અર્થ—એ પ્રમાણે ભગવાન્ અંતરધ્યાન થયા પછી બ્રહ્માએ પોતાના સરખી પ્રજા ઉત્પન્ન કરી સનક સનંદન, સનાતન સનતકુમાર એ ચાર નૈષ્ટિક બ્રહ્મચારી નિરપેક્ષ એવા રૂષિ થયા ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥

ब्रह्मस्तनाद्दक्षिणतो धर्मोनारायणःस्वयं ॥
उत्संगान्नारदोयज्ञे दक्षोंगुष्ठात्स्वयंभुवः ॥५९॥
वाक्ष्यांवैजनयामास दक्षः प्राचेतसस्तदा ॥
षष्टिंजनयामास कन्याः कमललोचनाः ॥६०॥
प्रादात्सदशधर्माय कश्यपायत्रयोदश ॥
अरुंधतीवसुर्जामिर्लंबाभानुर्मरुत्वति ॥ ६१ ॥
संकल्पाचमुहुर्त्ताच साध्याविश्वाचकथ्यते ॥
धर्मपत्न्यस्त्विमाःप्रोक्ता वसुसृष्टिंनिबोधय ॥६२॥

બ્રહ્માના દક્ષિણ સ્તન થકી નારયણ રૂપ ધર્મ પ્રકટ થયા ઉત્સંગ થકી નારદજી થયા અંગુઠાથી દક્ષ પ્રજાપતી થયા ॥ ૫૯ ॥ પ્રચેતાના પુત્ર દક્ષને વારક્ષ નામની જે પોતાની સ્ત્રી તેને વિષે ૬૦ કન્યા ઉત્પન્ન કરી ॥ ૬૦ ॥ તેમાંની ૧૦ કન્યા ધર્મને આપી. ૧૩ કશ્યપને આપી ધરમની સ્ત્રીનાં નામ અરૂંધતી, વસુ, જામી, લંબા, ભાનુ, મરૂત્વતી ॥ ૬૧ ॥ સંકલ્પા, મુહુર્તા, સાધ્યા, વીશ્વા, એ ધરમની સ્ત્રીઓ છે હવે વસુ નામની સ્ત્રીથી આઠ વસુ ઉત્પન્ન થયા તે ॥ ૬૨ ॥

ज्योतिष्मं तश्चयेदेवा व्यापकाः सर्वतो दिशं ॥
वसवस्ते समाख्याता स्तेषांनामानि मेशृणु ॥ ६३ ॥
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवा निलोनलः ॥
प्रत्युषश्च प्रभासश्च वसवोष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ ६४ ॥

અર્થ—સર્વ દીસામાં વ્યાપક અને પ્રકાશમાન એવા જે દેવો એ વસુ નામે કહ્યા તેઓનાં નામ ॥ ૬૩ ॥ આપ ધ્રુવ, સોમ, ધર, અનીળ, અનળ, પ્રત્યુષ, અને પ્રભાસ. ॥ ૬૪ ॥

विश्वकर्मा प्रभासस्य पुत्रोभूत् कीर्त्ति वर्धनः ॥
अभिज्ञस्तं विजानाति विश्वरूपं कृतः पतिः ॥ ६५ ॥

कार्तिकस्य सितपक्षे एकादश्यां शुभे तिथौ ॥
लग्ने शुभे च कर्णे च राशियोग समाकुले ॥
द्विभुजो विश्वकर्मा च चराचर पतिः सदा ॥ ६६ ॥

અર્થ-કાસીમાં એવા જે વિશ્વકર્મા તે પ્રભાસ વસુથી ઉત્પન થયા તે કૃતીના પતી જે વિશ્વકર્મા છે તેને ગ્નાની પુરૂસો જાણેછે ॥૬૫॥ તથા કારતક મહીનાના શુકળપક્ષની ૧૧એ દસી શુભ લગ્ને શુભ રાસી શુભ યોગમાં ચરાચરના પતી જે વિશ્વકર્મા તે બ્રી ભુજ રૂપે પ્રગટ થયા. ॥ ૬૬ ॥

त्वष्टुः प्रजापते पुत्रो निपुणः सर्वकर्मसु ॥
कृतोपनयनः सोथ बालो गुरुं कुले वसन् ॥ ६७ ॥
चकार गुरु शुश्रूषां भिक्षान्न कृत भोजनः ॥ ६८ ॥

અર્થ—વિશ્વકર્માના પુત્ર ત્વષ્ટા તે સર્વે કર્મમાં કુશળ. ॥ ૬૭ ॥ તેમને યજ્ઞોપવીત આપ્યા પછી ગુરૂને ત્યાં વિદ્યા અભ્યાસ કરવા માટે રહ્યા ત્યાં ભિક્ષાન્ન ભોજન કરીને, એક નિષ્ઠાએ ગુરૂની, સેવા કરી. ॥ ૬૮॥

एकदा तद्गुरुः प्राह प्रावृट् काले समागते ॥
कुरुट जंमदर्थं त्वं यथा प्रावृण्न वाधते ॥ ६९ ॥
यत्कदाचिन्न भज्यतेन पुरातनतां व्रजेत् ॥
गुरु पत्न्यात्वाभिहितो रेत्वाष्ट्र कुरु कंचुकम् ॥ ७० ॥
ममांग योग्यंमो गाढं नश्लथं च प्रयत्न तः ॥
विनैव वासमा चारु वाल्कलं च सदोज्ज्वलम् ॥७१॥

એક સમયને વિષે વર્ષા રૂતુમાં ગુરૂ ત્વષ્ટાને કહે છે હે ત્વષ્ટા! મને આ વરસાદ બાધ નહીં કરે તથા ॥૬૯॥ જે મઠ જીર્ણું નહી થાય અને કોઈ દીવસ ભાગી ન પડે એવો કુટજ (આશ્રમ) કરી આપો એ પ્રમાણે ગુરૂએ ત્વષ્ટાને કહ્યું. ॥૭૦॥ પછી ગુરૂ પતિન કહે છે હે ત્વષ્ટા! મારા શરીરને યોગ્ય અને નહીં ઘાઢ અને નહી શિથિળ એવી કંચુકી બનાવી આપો ॥૭૧॥ તે કેવી? વસ્ત્ર વિનાની મોટી ઉજવળ વૃક્ષની છાલની બનાવી આપો. ॥૭૧॥

गुरु पुत्रेण चाज्ञप्तो धर्मार्थं पादुके कुरु ॥
यदा कुर्वस्यमे पादौ न पंकः संस्पृशत्काचिन् ॥७२॥
चर्मादिबंधनिर्मुक्ते धावतो मे सुख मदे ॥
याभ्यां च संचरेवारि स्थल भूमा विवद्वुत्तम् ॥७३॥
गुरु कन्यार्थितं प्राह त्वाष्ट्र मे श्रवणा चिते ॥
भूषणे स्वेन हस्तेन कुरु कांचन नीर्मीते ॥७४॥

આર પછી ગુરૂ પૂત્રે ત્વષ્ટાને કહ્યું હે ત્વષ્ટા ! મારે માટે, પાદુકા (પાવડી) બનાવો જે પહેરવાથી મારા પગને કાદવનો સ્પર્શ થાય નહીં ॥ ૭૨ ॥ ચમોડી બાંધ ન કરવું જે પહેરીને જલદી ચાલવા થકી પણ દુઃખ ઉત્પન થાય નહીં અને જેનો પાણીનો સ્પર્શ થાય નહીં ॥ ૭૩॥ ગુરૂ કન્યા ત્વષ્ટાને કહે છે, કે મારે માટે સોનાના કુંડળ હાથે બનાવી આપો ॥૭૪॥

कुमारी क्रीडनी यानि कौतुकानिच देहिमे ॥
दंतिदंत मयान्येव स्व हस्त रचितानि च ॥७५॥
गृहोपकरणं द्रव्यं मुसलो लूखलादिकम् ॥
तथा घटयमेधावि न्यथा त्रुट्याति न कचित् ॥ ७६ ॥
अक्षालितान्यपियथा नित्यं पीढानिसत्तम ॥
युज्ज्वलानि भवंत्ये व स्थालिकाश्च तथा कुरु ॥७७॥

અને છોડીઓને રમત કરવાનાં જે પદાર્થો, તે હસ્તી દાંતના, ને હાથે રચેલાં ॥ ૭૫. તથા ઘરમાં મુશળ, ઉખળ, (ખાંડણીઓ) આદે ઘરનાં જે સાહીત જોઇએ તે તથા નિત્યે નહીં ધોતાં પણ સારાં રહે એવાં ચોકડી પાણીયારાં, ચુના આદિ પદાર્થોનાં બનાવો. ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥

सूप कर्मण्यपिचमां प्रशाधि त्वष्ट नंदन ॥
यथांगुल्यो नदत्यंते पाकः स्याच्च यथा शुभः ॥७८॥
एक स्तंभ मयं ग्रेह मेक दारु विनिर्मित्तम् ॥
तथा कुरुवरं त्वाष्ट्र यत्रेच्छा तत्र धारये ॥ ७९ ॥
ये सहाध्या विनोप्यस्य वयो ज्येष्ठाश्च ते पिहि ॥
सर्वे स्वं समीहंते कर्मतत्कृत मेवाहि ॥ ८० ॥

અને હે ત્વષ્ટા રશોઇની ક્રીયા જેથી હાથ દાઝે નહીં એવી રીતની ક્રિયા તે, તથા સુંદર ભોવન તે એક સ્થંભિયું તથા એક લાકડાનું તે કેવું જે જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં લેઈ જવાય. ॥ ૭૯ ॥ હે ત્વષ્ટા તમારા રચેલા પદાર્થો જોઇને તમારા સાથેના ભણનાર વિદ્યાર્થિઓ પણ કરવાની ઇચ્છા કરે. ॥ ૮૦ ॥

तथेतिस प्रतिज्ञाय सर्वेषां पुरतो द्विजः ॥
मध्येवनं प्राविशश्च महाचिंता भयार्दितः ॥८१॥
किंचित्कर्तुंन जानाति प्रतिज्ञातं च ते न वै ॥
सर्वेषां पुरतः सर्वं करिष्यामीति निश्चितम् ॥८२॥
किंकरोमि क गच्छामि को मे साहाय्य मर्पयेत् ॥
बुद्धेरपिवनस्थस्य शरणं कं व्रजामि च ॥८३॥

એ રીતે ગુરૂ, ગુરૂ પત્નિ, ગુરૂની કન્યા અને ગુરૂ પુત્ર, એઓનાં વચન સાંભળી

યોગ્ય કરીને ઊતર નહિ મનમાં ચિંત યુક્ત થઈ વનમાં ગયો. ॥૮૧॥ પોતાના મનમાં ચિંતા કરે છે કે ઉપરનાં પદાર્થો કરવાને માટે ગુરુની આજ્ઞા શિર ચઢાવી પણ એ કામ શી રીતે થશે? ॥૮૨॥ અને શું કરીશ? હું કયાં જઈશ? ને મને સહાયતા કોણ કરશે? એ પ્રમાણે ચિંતા યુક્ત થયો. ॥ ૮૩ ॥

अंगीकृत्य गरोर्वाक्यं गुरु पत्न्या गरो शिशाः ।
यो न निष्पाद् येन्मूढः समंच निरयी नरः ॥८४॥

અર્થ—ગુરુનાં, ગુરુ પતિનાં તથા ગુરુના બાળકનાં વચનને અંગીકાર કરીને તે પ્રમાણે નહીં. કરે તો તે શિષ્ય નરકમાં પડે છે. ૮૪

यावदित्थं चिंतयति सत्वाण्ड्रो वन मध्य गः ॥
तावत्त दैव संप्राप्तस्तेनैकोऽदर्शि तापसः ॥ ८५ ॥
अथ नत्वा सतं प्राह वने दृष्टं तपस्विनम् ॥
को भवान्मान संमेयो नितरां सुखयत्य हो ॥८६॥
त्वद्दर्शने नमे गात्रं चिंता संताप तापितम् ॥
हिमानी गाहने नेव शीतलं भवति क्षणम् ॥८७॥

વનમાં એ પ્રમાણે ચિંતા કરે છે એટલામાં એક તપસ્વી જોવામાં આવ્યા ॥ ૮૫॥ તે તપસ્વીને નમસ્કાર કર્યા. અને કહે છે કે મારા મનને સુખ આપનારાળા તમે કોણ છો? ॥ ૮૬ ॥ ચિંતાએ કરીને સંતપ્ત થયેલ શરીર તે તમારા દર્શનથી ક્ષણ માત્રમાં શિતળ થયું ॥ ૮૭ ॥

किंत्वं मे प्राक्तनं कर्म प्राप्त तापसरूप धृक् ॥
अथवा करुणा वार्धि राविर्भूतः शिवोभवान् ॥ ८८ ॥
योसिसोसि नमस्तुभ्य मुपदेशेनयुंक्ष्वमाम् ॥
गुरूक्तं गुरु पत्न्युक्तं गुर्वपत्योक्त मेवच ॥८९॥
कथं कर्तुं महंशक्तः कर्म तत्र दिशाद्भुतम् ॥
कुरुमे बुद्धि साहाय्यं निर्जने बंधुतां गतः ॥ ९० ॥

તમે તપસ્વી રૂપ મારાં પૂર્વનાં શત કર્મ છો? વા, દયાળુ શંકર છો? ॥ ૮૮ ॥ તમે જે હો તેમને નમસ્કાર કરું છું પણ એવો મને ઉપદેશ કહો કે જેથી ગુરુ તથા ગુરુ પત્નિ અને ગુરુના બાળકની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવાને સમર્થ થાઉં. ॥ ૮૯ ॥ આ નિરજન વનમાં તમે મારા બંધુ સરખા છો. માટે મને સાહાયતા કરો ॥ ૯૦ ॥

इत्युक्त स्तेन सवने तापसो ब्रह्मचारिणा ॥
कारुण्य पूर्ण हृदया यथोक्त मुपदिष्टवान् ॥९१॥

य आप्तत्वेन संपृष्टो दुर्बुद्धिं संप्रयच्छयति ॥
सयाति नरकं घोरं यावदा भूतसं प्लवम् ।९२॥

तापस उवाच—

ब्रह्मचारिन् शृणु ब्रूयां किमद्भुत तरं त्विदम् ॥
विश्वेशानुग्रहाद् ब्रह्मा प्यभवत्सृष्टिं कोविदः ॥ ९३ ॥
यदित्वं त्वाष्ट्र सर्वज्ञं काश्यामा राधयिष्यसि ॥
ततस्ते विश्वकर्मेति नाम सत्यं भविष्यति ॥९४॥

आनंद कानने संभोः किं किं केनन लभ्यते ॥
यत्र वांस कृतां पुंसां धर्म राशिः पदे पदे ॥ ९५

એ પ્રમાણે ત્વષ્ટાનું વચન સાંભળી દયા આવી તેથી તે તપસ્વી ઉપદેશ કરે છે કે હે ત્વષ્ટા ! જે માણસને પોતાનો જાણી હિતની વાત પૂછીને તે માણસ દુરબુદ્ધિ બતાવે તો તે પ્રલયકાળ પરીયંત નરકમાં પડે છે. ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥

તાપસ કહે છે હે બ્રહ્મચારી સાંભળો એમાં શું આશ્ચર્ય છે! વિશ્વેશ્વરની કૃપા હતી તે બ્રહ્માને સ્ટષ્ટિ કરવાનું સામાર્થ થયું ॥૯૩॥ માટે તમે કાશીમાં જઇને શંકરની આરાધના કરશો તો તમારા મનનું ચિંતીત કારજ થશે અને વિશ્વકર્મા એવું નામ પ્રસિદ્ધ થશે ॥૯૪॥ શંકરના આનંદ વનમાં શું શું ન પ્રાપ્ત થાય! ત્યા રહેવાળા પ્રાણીને પગલે પગલે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ થાય છે. ॥ ૯૫ ॥

त्वाष्ट्र उवाच—

तदानंदवनं शंभो क्वास्ति तापस सत्तम ॥
यत्रनो दुर्लभं किंचित्साधकानां च यो स्थितम् ॥९६॥

એવું સાંભળી ત્વષ્ટા તપસ્વીને પુછે છે. તે શંકરનું આનંદ વન ક્યાં છે? જે ત્યાં રહી સાધનવાળા પુરૂષને તત્કાળ શીધી મળે છે. ॥ ૯૬ ॥

स्वर्गे वा मर्त्य लोके वा बलि सद्मनि वा मुने ॥
क्व तदानंद गहनं यत्रानंद पयोब्धिजा ॥ ९७ ॥
यत्र विश्वेश्वरो देवो विश्वेषां कर्ण धारकः ॥
व्याचष्ट तारकं ज्ञानं येनतन्मयतांययुः ॥ ९८ ॥
सुलभा यत्र नियत मानंद वनचारिणः ॥
अपितैः श्रेयसीलक्ष्मीः किं मन्येत्य मनोरथाः ॥ ९९ ॥

તે આનંદ વન સ્વર્ગમાં છે મનુષ્ય લોકમાં કે બળીરાજાના ધામમાં છે? જે આનંદ વનમાં આનંદ લક્ષ્મી વસી છે. તે આનંદ વનમાં જગતને તારવાવાળા વિશ્વેશ્વર તે લોકને તારવાવાળાં જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે. વળી આનંદ વનમાં રહેવાવાળા પુરૂષોને કલ્યાણરૂપી લક્ષ્મી સુલભ છે. ॥૯૭-૯૮-૯૯.

कस्त्वां प्रापयेच्छंभोः कथयामि तथा वद ॥
स तपस्वीतितद्वाक्य माकर्ण्य श्रद्धयान्वितम् ॥ १०० ॥
माहागच्छत यामित्वांयिया सुरह मप्यहो ॥
दुर्लभं प्राप्य मानुष्य यदि काशी न सेविता ॥१०१॥
पुनः क नू त्वं श्रेयोभूः क काशी कर्म बंधहृत्॥
वृथागतोहि मानुष्ये काशी प्राप्ति विवर्जनात् ॥ १०२ ॥

માટે હે તપસ્વી ! મને ત્યાં કોણ લેઇ જશેને હું શી રીતે જઇશ ॥૧૦૦॥એવું ત્વષ્ટાનું વચન સાભળી તપસ્વી કહે છે ચાલો હું તેડી જાઉં છું આવો દુર્લભ મનુષ્ય દેહ પામી જે કાશીનું સેવન નહીં કરે તેનો જન્મ મીથ્યા છે ॥૧૦૧॥ ક્યાં મનુષ્ય દેહ અને કર્મના બંધને છોડાવવાવાળી ક્યાં કાશી? જે માણસ કાશી ગયો નથી તેનો જન્મ મિથ્યા છે. ૧-૨

आयुष्यं च भविष्यं च सर्व मेव वृथागतम् ॥
अतोहं सफली कर्तुं मानुष्यं चाति चंचलम् ॥ १०३ ॥
यास्यामिकाशी माया हि मायांहि चात्व मप्यहो ॥
इतितेन सह त्वाष्ट्रो मुनिनाति कृपालुना ॥ १०४ ॥
पुरीं वैश्वेश्वरीं प्राप्तो मनः स्वास्थ मवापच ॥
ततः प्राप्यतां काशीं तापसः क्वाप्य तर्कितः ॥ १०५ ॥

માટે મનુષ્ય દેહ અને આયુશ સફળ કરવા માટે માયા ત્યાગ કરીને હું જાઉં છું ત્યાં તમે પણ આવો. એ રીતે કૃપાળુ તપસ્વીનું વચન સાંભળી ત્વષ્ટા મુની સાથે ચાલ્યા અને જ્યારે તપસ્વી ને ત્વષ્ટા બેઉ કાશી નગરીને પ્રાપ્ત થયા ત્યારે તેમનું મન નિશ્ચિંત થયું.

खेलो यमस्य प्रचक्षस्य यस्य भक्तस्य कुत्रचित् ॥
न दुर्लभतरं किंचिदहो काहं क काशिका ॥ १०६ ॥
नाराधितो मया शंभुः प्राक्तनेजन्मनि कचित् ॥
शरीरित्वानुमानेन ज्ञातमे तद संशयम् ॥ १०७ ॥

કાશીમાં જઇ પરસપર કહે છે કે શંકરનો ચમત્કાર કેવો છે! શંકરના ભક્તને કોઇપણ પદાર્થ દુર્લભ નથી અહો ! હું ક્યાં અને પવિત્ર કાશી ક્યાં. ને પૂર્વ જન્મે શરીરની મમતા વડે કરીને મેં શંકરનું આરાધન કર્યું નથી તપાપી શંકરે મારા ઉપર દયા કરી એમ માનું છું.

अस्मिन जन्मनि बालत्वा सचैसाराधितः स्फुरम ॥
प्रत्यक्ष मेवमेवैतत्कृतोनुग्रह धीर्मयि ॥ १०८ ॥

आज्ञातं गुरुभक्तिर्मे हेतुः शंभु प्रासादने ॥
य येहानुगृहितोस्मि विश्वेशेन कृपालुना ॥ १०९ ॥
अथवा कारणापेक्षस्त्वपक्ष स्त्वितर देववत् ॥
रंकमप्यनुगृह्णाति केवलं कारणं कृपा ॥ ११० ॥

આ જન્મમાં પણ હું બાલક અવસ્થામાં છું તેથી મે શંકરનું આરાધન કર્યું નથી છતાં મારા ઉપર આવી ઇશ્વરની કૃપા કયાંથી? પણ શંકરને પ્રસન્ન થવાનું કારણ એજ કે ગુરૂ ભક્તિ ! જે ગુરૂ ભક્તિએ કરીને કૃપાળુ શંકરે મારો અનુગ્રહ કર્યો અથવા શંકરની કૃપા એજ કારણથી થઇ. શંકરની કૃપા હોય તો રંકનો ક્ષણ માત્રમાં ઉદ્ધાર કરે.

यद्विनाप्यनुं क्रोशः कथं तापस संगतिः ॥
तद्रूपेणस्ययं शंभुः रानिनायेहमां ध्रुवम् ॥ १११ ॥
तदानानि नवैयज्ञा नतपांसि व्रतानि च ॥
सर्वाः प्रासाद हेतू निकारणं तत्कृपै वहि ॥ ११२ ॥

જો મારા ઉપર શંકરની દયા ન હોય તો તપસ્વીનો સંગજ કયાંથી થાય? હું એમ માનું છું કે તપસ્વી રૂપે શંકરજ મને અહીં તેડી લાવ્યા! શંકરને પ્રસન્ન કરવાને યજ્ન, દાન, તપ, વ્રત, નિયમ એ કારણ નથી, પણ કેવળ શંકરની કૃપા એજ મોટું કારણ છે.

दया मपितदा कुर्या दसौ विश्वेश्वरः परांम् ॥
यदा श्रुत्युक्त मध्वानं सद्भिः क्षुणांन सं त्यजेत् ॥११३॥
अनुक्रांशं समर्थ्येति स त्वाष्ट्रः सांभवं शुचिः ॥
संस्थाप्य लिंग मीशस्या राधयन्स्वस्थमान सः ॥ ११४ ॥
आनीय पुष्प संभार मार्तय काननाह्वहु ॥
स्नात्वा भ्यर्चयतीशानं कंदमूलफलाशनः ॥ ११५ ॥

પૂર્વના શતપુરૂશોએ સાસ્ત્રમાં કહેલા એવા માર્ગમાં ચાલેલા એવા શતમાર્ગને નહીં છોડવાથી શંકરની દયા થાયછે. ॥૧૧૩॥ એ રીતે આશ્ચર્ય પામી પછી શિવલીંગનું સ્થાપન કરી સ્વસ્થ ચિતે ત્વષ્ટા વિશ્વેશ્વરનું આરાધન કરે છે ॥ ૧૧૪ ॥ વનમાં થતી જેજે રૂતુકાળનાં પુલો મળે તે લાવી ત્રિકાળ સ્નાન કરી કંદમૂળાદિનો આહાર કરી શંકરના આરાધનમાં તત્પર થયા ॥ ૧૧૫ ॥

इत्थं स्विष्टतन् जस्य लिंगाराधन चेतसः ॥
त्रिहायनात्प्रसन्नो भूत्तस्ये शःकरुणा निधिः ॥११८॥
तस्मादेवहि लिंगा च प्रादुर्भूय भवऽब्रवीत् ॥
वरं वर्यरे त्वाष्ट्र दृढ भक्तयान यातवा ॥ ११९ ॥
प्रसन्नोस्मिभृशं बालगुर्वर्थे कृत चेतसः ॥
गुरुणा गुरुपत्न्या च गुर्व पत्य द्वयेन च ॥ १२० ॥
यथार्थित तथां कर्तुं तेसामर्थ्यं भविष्यति

એ પ્રમાણે શંકરના આરાધનમાં જે સદાનું ચિત્ત છે એવા વિશ્વકરમાને દયાનિધિ શંકર ત્રણ વરસમાં પ્રસન્ન થયા જે શિવલીંગનું પૂજન કરતા હતા તે લિંગમાંથી પ્રકટ થઇને મહાદેવ વિશ્વકરમાને કહે છે હે ત્વષ્ટા ! વરદાન માગો. આ દૃઢ ભકિતએ કરીને હું બહુજ પ્રસન્ન થયોછું કારણ કે ગુરૂની સેવામાં તમારૂં દૃઢ ચિત્ત છે માટે ॥ ॥ હવે ગુરૂ ગુરૂપતિનને ગુરૂના બાળકોએ જે આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે કામ કરવાને તમારૂ સામર્થ થશો. બીજું વરદાન આપું છું તે પણ સાંભળ

अन्यान्वरांश्चते दद्मा त्वाष्ट्र तुष्टस्त्वद्वर्या ॥१२१॥
तानूशृणुष्व महामाग लिंगस्या स्याद्भूतश्रियः॥
त्वंसुवर्णादि धातूनां दारुणां दृपदामपि ॥१२२॥
मणीनामपि रत्नानां पुष्पाणां मपित्रासर्सीम् ॥
कर्पूरादि सुगंधिनां द्रव्याणा मप्यपाम पि ॥१२३॥
कंदमूल फलानां च द्रव्याणा मपि च त्वचाम् ॥
सर्वेषां वस्तु जाताना कर्तुं कर्म प्रवेत्स्य सि ॥१२४॥
यस्य यस्य रुचिर्यत्रसद्म देवालया दिषु ॥
तस्य तस्येह तुष्टैयत्व तथा कर्तं प्रवेत्स्य सि ॥१२५॥

કે તમે સુવર્ણાદિ ધાતુની તથા કાષ્ટની તથા પાષાણની તથા મણીની રત્નની પુષ્પની વસ્ત્રની પાણીની કંદમૂળ-ફળાદી-દ્રવ્યની-વૃક્ષત્વથા (છાલ) અને પૃથ્વી ઉપર (સર્વ વસ્તુ) ની રચનામાં સમર્થ થાઓ.

અને જે જે પુરૂષોની જેવી જેવી ઇચ્છા તેવાં તેવાં કામો કામો સુલભથી કરશો.

सर्वनेपथ्य रचना सर्वाः सूपस्य सस्कृतीः ॥
सर्वाणि शिल्पि कार्याणि तौ नृत्तगीत वादि च ॥
सर्वशास्य सि कर्तुंत्वंद्वितीयश्च पद्मभूः ॥ १२६ ॥
नाना विधानि यंत्राणि नानायुधविधानकम् ॥
जलाशयानां रचनाः सुदुर्ग रचनास्तथा ॥ १२७ ॥

સર્વે અલંકાર તથા પાક તથા સર્વે શિલ્પ શાસ્ત્રની તથા નૃત્ય ગીતાદીની રચના મનથી કરશો એ વડે કરીને બીજા બ્રહ્મા ઉત્પન થયા હોય એવા જ્ઞાનવાન થશો અને નાના પ્રકારના યંત્ર આયુધની વિધિ જળાશયની રચના કોટ આદિ પણ બનાવશો.

तादृकर्तुं पुरावेत्सियाङ्गान्योऽधिया स्यति ॥
कलाजातं हि सर्वत्वं मत्पयास्य सिमेवरात् ॥१२८॥
सर्वेद्रजालिका विद्या त्वदधीना भविष्यति ॥
सर्व कर्मसु कौशल्यं सर्व बुद्धि वरिष्ठताम् ॥१२९॥
विश्वेषां विश्वकर्माणि विश्वेषु भवनेषु च ॥
अति लोकोत्तरं कर्म तत्सर्व वेत्ससि स्वयं॥
यतोज्ञास्यसि तन्नाम विश्वकर्मेतितेऽनघ ॥ १३० ॥
अपरः कोवरोदेय स्तवतं प्रार्थयाश्व हो ॥
सदादेवंनमे किंचि ल्लिंगार्चन रतस्य हि ॥ १३१ ॥

અર્થ—હે વિશ્વકર્મા જે કામ બીજા કોઇથી થઇ શકે નહીં તે કામ તમે કરશો અને સર્વે કળાઓમાં કુશળ થશો સર્વે ઇંદ્રજાળ વિદ્યા તે તમારા આધીન થશે સર્વે કર્મમાં કુશળ પણું તથા સર્વે બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ટ થશો. કોઇ લોકથી જે કામ ન થઇ શકે તેને તમે જાણશો. જગતમાં જે રચના તથા ભુવનોમાં રચના કરવી તે તમે જાણશો માટે તમારૂં વિશ્વકર્મા એવું નામ પડશે

હે વિશ્વકર્મા આવરદાનથી બીજો શીવરદાન ઇચ્છોછો તે માગો શિવલિંગની પૂજામાં તત્પર એવા તમને કોઇ પદાર્થેન આપવા સરખો નથી.

अन्यत्रापिहियो लिंगं समर्चयति सन्मातिः ॥
तस्यापि वांछितं देयं किं पुनर्योयि काशिकम् ॥१३२॥
ये न काश्यां समभ्यर्चि ये न काश्यां मतिष्ठितम् ॥
ये न काश्यां स्तुतं लिंग समेरूपाय दर्पणः ॥ १३३ ॥
तत्वंस्वच्छोसि मुकुरोममनेत्र त्रयस्य हि ॥
काश्यां लिंगार्चना त्वाष्ट्र वरंवरय सुव्रत ॥ १३४ ॥
काश्या यो राजधान्यां मेहित्वा मामन्य मर्चयेत् ॥
सवराकोल्प धीर्मुष्टो ऽल्पतुष्टिंमुक्ति वर्जितः ॥१३५॥
तदानंदवने यत्र समर्च्योर्हं मुमुक्षु भिः ॥
द्रुहिणोपेंद्र चंद्रे द्रैरिहान्योन समर्च्य ते ॥ १३६ ॥

અર્થ—બીજી પણ કોઇ જગ્યાએ શંકરની પૂજાને વિષે બુદ્ધિ છે. તે પુરૂષને મન્છીત પદાર્થ આપુ છું તો કશીમાં રહી પૂજા કરે તેને આપું એમાં શું આશ્ચર્ય ! ॥

જેને કશીમાં શિવલિંગની પૂજા કરી તથા નિવાશ કર્યો તથા સ્તુતિ કરી તે પુરૂષ શિવ રૂપ જાણવો ॥ તમે પવિત્ર છો મારા નેત્રના દરપણ જેવા છો. માટે મારી પાસે વરદાન માગો ॥ કાશીની રાજધાનીમાં રહી મારો ત્યાગ કરીને બીજાનું પૂજન કરે છે તે પુરૂષ અલ્પ બુધ્ધ અને માયાએ મોહ પામેલો છે તે અધો ગતિને પામે. માટે આનંદ વનમાં મુકિતની ઇચ્છા કરનાવાળા પુરૂષોએ મારૂં પૂજન કરવું બ્રહ્મા, વામન ચંદ્ર, ઇદ્ર એઓએ મારૂં પૂજન કરૂં છે ॥

यथानंदवनं माप्य त्वं मामर्चितवान सि ॥
तथान्ये पुण्य कर्माणो मा मङ्य च्यैव मामिताः ॥ १३७ ॥
अनुग्राह्योऽसिनितरांत ततो वरय दुर्लभम् ॥
आर्पितं तदवे हित्वं वदमाचिरय स्वभो ॥ १३८ ॥

विश्वकर्मोवाच—

इदं यत्स्थापितं लिंगं मयाज्ञेनापि शंकर ॥
तल्लिंगमन्ये प्याराध्य संतु सद्बुद्धि भाजनम् ॥१३९॥

જે રીતે આનંદ વનમાં પ્રાપ્ત થઇ તમે મારી પૂજા કરી તે રીતે બીજાઓ પણ મારી પૂજા કરીને ,મારા પદને પામ્યા છે. ॥ મારે મારા ભકત ઊપર અનુગૃહ કરવોજ જોઇએ.એકવાર વર આપ્યોછે. પણ પુનઃ માગો. ॥ આવું સાભળી વિશ્વકર્મા કહેછે હે શંકર! મેં જે આ શિવલીંગની સ્થાપના કરી તેનું આરાધન કરી લોકો સદ્બુદ્ધિવાળા થાઓ.

अन्य च्च नाथ प्रार्थ्यों ऽसि तच्च त्रिधाण यिष्य सि ॥
भवान्मया विनिर्मायियितास्वं प्रासादं कदा भव ॥१४०॥

देवदेव उवाच—

एव मस्तु यदृक्तं ते तत्र लिंग समर्च काः ॥
सद्बुद्धि भाजनं वैभ्यः श्च निर्वाण दीक्षिताः ॥ १४१॥
यदा च राजा भवितादिवोदासो त्रि-र्वरात ॥
तदा मेवच नाचात प्रासादं मे विधास्य ति ॥१४२॥
नवी कृत्य पुनः काशीं निविष्टा ते न भू भुजा ॥
गणेश मायया राज्यद त्वरि निर्विण्णा चेतसा ॥१४३॥
विष्णोऽसदुपदेशा च्च मा मेव शरणं गतः ॥
निर्वाण लक्ष्मीः प्राप्तह हित्वा राज्यश्रियं चलाम् ॥१४४॥

અર્થ—હે નાથ! બીજી મારી માગેલી જે વસ્તુ તેને તમે આપશોજ, અને તમે તમારો પ્રાસાદ પૂર્ણ થવાને કૃપા કરશો. ॥ એ પ્રમાણે વિશ્વકર્માનું વચન સાંભળી મહાદેવ કહે છે. તમે જે સ્થાપના કરો તે લિંગને પૂજન કરવાવાળા ભક્તો સદ્બુદ્ધિ, માન ને ક્ષમા પાત્ર થશે. અને જે સમયમાં બ્રહ્માના વરદાન થકી દીવોદાસ એવે નામે રાજા થશે. ત્યારે મહારા વચનથી મારો પ્રાસાદ કરશે. એના પછી નવી કાશી બનાવી તેમાં નિવાસ કરશે. ગણેશની માયાએ કરી ખેદ યુકત ચિત્ત થશે. વિષ્ણુના સારા ઉપદેશ થકી મારે શરણે થઇ ચલાયમાન રાજલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી નિર્વાણ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થશે.

विश्वकर्मन्त्रजगुरोः शाशनाय यतस्व च ॥
गुरुभक्ति कृतोयस्मा न्मद्भक्त नात्र संशय ॥१४५॥
ये गुरु चावमन्यंतेतेऽवमान्या मयाप्य हो ॥
तस्माद्गुरु पदिष्ट हिं कुरु शिष्य समी हितम् ॥१४६॥
तत आगत्य मे पार्श्वं यावन्निर्वाण मध्य सि ॥
तावत्स्थास्य सि शुद्धात्मा देवानां हित माचरन् ॥१४७॥

અર્થ—હે વિશ્વકર્મા ગુરુના વચનને પાળવાને યત્ન કરો ગુરુની ભકતી કરવા વાળા જે પુરુષો તેજ મારા ભક્ત છે એમાં સદેહ નથી જે પુરુષ ગુરુનું અપમાન કરે તે પુરુષની હું, અવગણના કરૂં છું, તે માટે ગુરુએ તમને જે આજ્ઞા કરી છે; તે પ્રમાણે તમો કરો ॥ ત્યાર પછી તમે મેક્ષ પદાને પ્રાપ્ત થાઓ ત્યાં સુધી દેવોનું કલ્યાણ કરતાં સતાં નિરવાણ કાળ પર્યંત મારે સમીપ રહેશો.

तवात्र लिंगे सततं स्थास्याम्यह मभीष्टदः ॥
अस्य लिंगस्य भक्तानां निर्वाण श्रीरद् रतः ॥१४८॥
अंगारेशादुदीच्यां ये त्व लिंगस्य समर्चकाः ॥
तेषां मनोरथा वापि भविष्यति पदे पदे ॥१४९॥
इत्युक्तां तदैव देव स्त्याष्टो पि गुरु मासवान् ॥
गुरोः समीहितं भूरि विधाय स गृहान्य यौ ॥१५०॥

અર્થ—આ તમે સ્થાપન કરેલું એવું જે લીંગ તેને વિષે સૌ લોકને અભિષ્ટ આપ વાળો જે હું તે નિવાસ કરૂં છું આ લીંગની ભગતી કરવા વાળા પુરૂસોને મોક્ષશ્રી સમીપમાં છે અંગારેશ્વર થકી ઉત્તર દિશા તમારા જે ભકત તેઓના મનોરથની સિધી નિરંતર થાય છે. એ પ્રમાણે વરદાન આપીને વિશ્વેશ્વર અંતર ધ્યાન થયા અને વિશ્વકર્મા ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે બધું કાર્ય કરીને પોતાને ઘેર ગયા ॥

गृहेपि माता पितरं संतोष्य निज कर्मणा ॥
तदुक्ता सांसमाधाय पुनः काशीं समाययौ ॥१८१॥
स्व लिंगाराधना सक्तो नाद्यापि त्वष्टृ नंदन ॥
काशीं त्यजतिमेधावी सर्व देव प्रियं चरन् ॥१८२॥

અર્થ—વિશ્વકર્મા સુભકાર્યવડે પોતાના માતા પિતાને સંતોષ પમાડી તેમની આજ્ઞા લેઇ પુનઃકાશીમાં ગયા ત્યાં જઇને પોતાના સ્થાપન કરેલા શિવલિંગની આરાધનામાં તત્પર થઇ સર્વ દેવની પ્રિતિને માટે કાશીમાં નિવાસ કર્યો.

विश्वेश्वराज्ञया त्वाष्ट्रा लोकानां हित काम्यया ॥
माघ मासे सितपक्षे त्रयोदश्यां शुभे दिने ॥१८३॥
प्राप्त वा निंद्रकीलं वै नगराज महाद्भुतं ॥
इंद्रकीलेर राजा सौ सर्व देव समन्वितः ॥१९४॥
गिरिजा तटमाश्रित्य घुस्रणेशस्य सनिधौ ॥
विचित्र रचनां तत्र कृतवान् विश्व पूजितः ॥१८९॥
अतस्त दर्शनं यो वै कुर्यात्पाप प्रशांतये ॥१९६॥

અર્થ—વિશ્વકર્મા કાશી વિશ્વેશ્વરની આજ્ઞા થકી લોકના કલ્યાણને માટે માઘ માસના શુકલ પક્ષની ૧૩ ને દીવશે મોટા આશ્ચર્યકારક અને પર્વતોનો રાજા એવો જે ઇંદ્રકીલ પર્વત તે ઉપર જઈ નિવાસ કર્યો સર્વદેવ સંગાથે શોભાયમાન હોતા હવા. વિશ્વકર્મા સૌ દેવ સંગાથે ઘુશ્રણેશ માહાદેવને સમીપ ગિરીજા-ગંગાના તટનો આશ્રય કરીને રહ્યા જગત પુજ્ય વિશ્વકર્માએ ત્યાં પ્રાસાદ આદિમાં ચિત્ર વિચિત્ર રચના કરી માટે જે પુરૂષ પાપની શાંતિને માટે તે વિશ્વકર્મા આદિ દેવોનું દર્શન કરશે તે પ્રાણી આ લોકમાં સુખ ભોગવી અંતે વિશ્વરૂપ પદને પામશે.

स॰विश्वकर्मा पुरुषो मनुरूपमवापह ॥
स चाक्षुष इति ख्यातो धर्मशास्त्र विशारदः ॥१८७॥
आत्मा वै जायते पुत्र इति वेदानु शाशनम् ॥
तस्मा द्विप्राक्रिया प्रज्ञो राजरूपो मुनीश्वरः ॥१८८॥
पुरुः पुरुषं सुद्युम्नो विश्व साध्य स्तथैव चा ॥
एते चाक्षुष पुत्रा वै माया मनुज विग्रहाः ॥ १९९ ॥
इति चाक्षुषवंशावै सर्व शिल्पि विशारदः ॥

जगत् प्रवर्त्त ते यस्मिन् सर्व कामार्थ सिद्धये ॥१६०॥
प्रासाद भवनोद्यान प्रतिमा भूषणादिषु ॥
तटाकाराम कूपेषु त्रिदशानां च वर्धकाः ॥१६१॥
अजैकपाद्‌हिर्बुध्नो विरूपाक्षोथरैवतः ॥
विश्वकर्मा सुताह्येतेचत्वारो लोक पूजित ॥१६२॥

અર્થ.—જે વિશ્વકર્મા, મનુરૂપે પ્રગટ થયા, તેને, ચક્ષુસ, એવે નામે લોકોએ કહ્યા. ધર્મ શાસ્ત્રમાં, કુશળ હતા પુર, પુરૂપ સુગુમન, વિશ્વાસાધ્ય, એ ચાક્ષુસના પુત્રો માયાએ કરી મનુષ્ય દેહ, ધારણ કર્યાં છે. એ પ્રકારે સર્વ શિલ્પીઓમાં સર્વ ગુણ સંપન ચાક્ષુસ વંશ, જગતો વિષે, સર્વ કામની સિદ્ધિને માટે, પ્રવર્તમાન થયો. પ્રાસાદ, ભવન, ઉદ્યાન, પ્રતિમા ભૂષણ, તળાવ, વાટીકા વન, કુવો કેટલાં એક દેવોના પ્રાસાદિને કરવા વાળાજ વિશ્વકર્માના ચાર પુત્ર નામાંતરે પ્રસિદ્ધ તેઓનાં નામ, અજૈકપાદ, અહીર બુધ્ન, વિરૂપાક્ષ. અને રૈવત.

येषां वैश्यादि संज्ञास्यु श्चत्वारो विश्व पूजितः ॥
यथोत्पत्तिस्तथौ जात्या विश्रुतावागुणः शुभैः ॥१६३॥

વિશ્વ જેમનું પૂજન કરે એવા વિશ્વકર્માના ચાર પુત્રો તેઓની વૈશ્ય આદિ સંજ્ઞા (નામ) જાણવી. જેવી ઉત્પત્તિ તેવી જાતિ અને ગુણવડે કરીને પ્રખ્યાત થયા છે.

वक्षःस्थलाद्धि वैश्यास्युः मध्याद्‌ मेवाड संज्ञकाः ॥
जंघाभ्यां गुर्जराजाताः पद्भ्यां पंचालि संज्ञकाः ॥१६४॥
कटेस्तु कर्मकुशलाः विश्वकर्मांगजाइमे ॥१६५॥
कुरुध्व कर्मकुशलैः हस्तैर्यूयं मुदान्विताः ॥
सोमनाथा ज्ञयाकेचित् सोमपौरा इति स्मृताः ॥
पाषाण कर्मकर्तारो विश्वकर्मा तया सदाः ॥१६६॥

અર્થ—વિશ્વકર્માના વક્ષ સ્થળથી વૈશ્ય ઉત્પન્ન થયા, મધ્યથી મેવાડા ઉત્પન્ન થયા. જંઘાથી (ઘુટણથી) ગુર્જર થયા, અને પગેથી પંચાલી ઉત્પન્ન થયા, કેડથી કર્મ કુશળ એટલે (કડીયા) ઉત્પન્ન થયા એ વિશ્વકર્માના અંગથી પ્રગટ થયા વિશ્વકર્મા કહેછે કે પૂત્રો પ્રસન્ન થઇને સારાં કામો કરો, સોમનાથની આજ્ઞાએ કેટલાક સોમપરા થયા, તે વિશ્વકર્માના કારીગર થયા.

चतुराशितिविज्ञानां सूत्रकर्मा द्विजे कुलः ॥
धर्मशास्त्र गुणैर्युक्तो भोग युक्त द्विभूतिदाः ॥ १६७ ॥

અર્થ—ચોરાશીના વિજ્ઞાન તેણે યુક્ત રહે છે સુત્રધાર દ્વીજ—બ્રાહ્મણના કુળમાંથી ઉત્પન્ન થઇ વેદ અને શાસ્ત્ર તથા ધર્મ ખંડોમાં પણ તે કરે છે, તે સુત્રધારનુ પણ, તે ખંડોમાં સર્વ સેવન કરે છે, નવ ખંડમાં સુત્રધાર સર્વ ધર્મ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરેછે અને ધર્મ શાસ્ત્રના અધ્યાયનથી ધર્મ સર્વ પાલેછે અનેધર્મના પ્રતાપથી અનેક પ્રકારના ભોગ ભોગવેછે અને તેણે કરી તેમાં સંપતિઓ પોતાના ઘરમાં રહે છે તેથી તે સુત્રધાર સર્વેને જોઇએ તેવાં નગર, ભુવન પ્રાસાદ, વાવ, બાગીચા, જળાશય આદિ દ્રષ્ટિથી ઉત્પન્ન કરી આપે છે અને શ્રી હરિનાં મંદિર અને બીજા અનેક પ્રકારની મણીમય મંડપ આદિની રચનાથી શ્રી હરિને પ્રસન્ન કરે છે.

વિશ્વકર્માની નામાવળી.

બ્રહ્મા થકી વિશ્વકર્મા પ્રગટ થયા, ને તેમને સૃષ્ટિ રચવાની બ્રહ્માએ આજ્ઞા આપી. તેમણે વાસ્તુશાસ્ત્ર તથા શિલ્પી ક્રિયાની રચના કરવાની ઇચ્છા કરી એટલે સર્વે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા

વિશ્વકર્મા ગંધમાદન પર્વત ઉપર આવ્યા, ને ત્યાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર આદિ સર્વ દેવો, ઋષિયો ઇત્યાદિ સહવર્તમાન અપરાજિત જય વિજય અને સિદ્ધાર્થને જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લયનું વર્ણન તથા જય વિજયને ઉપદેશ કર્યો તે તથા શિલ્પ ક્રિયા ઇત્યાદિ શ્રવણ કરાવ્યાં. તે ચારની કયા કયા ક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ થઇ? તેનું સંક્ષેપ માત્ર વર્ણન નિચે મુજબ.

વિશ્વકર્મા પ્રભાસક્ષેત્રમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર સર્વે દેવ ઋષિયો સમસ્તે શિવનું આરાધન કર્યું. તેથી પ્રસન થઇ શિવે વિશ્વકર્મા ઉત્પન્ન કર્યા ની તેમણે સર્વે રચના કરવા સારૂં આજ્ઞા કરીને શિલ્પશાસ્ત્રમાં પ્રવિણ કર્યા.

વિશ્વકર્માનું ધ્યાન બ્રહ્માએ ધર્યું એટલે સ્વર્ગથી હેમકૂટ પર્વત ઉપર વિશ્વકર્મા આવ્યા. ત્યાં સર્વે દેવ ઋષિયો તથા અંબિકાદેવી જોગણી સહિત ત્યાં હતાં. તેઓની સમક્ષ બ્રહ્માએ વિશ્વકર્માને આજ્ઞા કરી કે આ દેવી તથા સર્વ દેવોને સારૂં સુશોભિત સ્થળો રચો તે ઉપરથી રચના રચી કેવી કે જળ ત્યાં સ્થળ ને સ્થળ ત્યાં જળ તે વળી શોભાયમાન ને મિનાકારી મૂર્તિઓ સહિત રચના કરીને કહ્યું કે આ અંગીકાર કરો,તેથી બ્રહ્મા અને સર્વે પ્રસન્ન થઇ કહ્યું કે રચનાનું વર્ણન થઇ શકે એવું નથી એમ કહી અતિ હર્ષ પામી પોતપોતાને સ્થળે બિરાજી શિલ્પશાસ્ત્રનો વાદ કરી સ્વર્ગભૌવને ગયા.

વિશ્વકર્માના અંશે નળ નામે વાંદર ઉત્પન્ન થયા. સર્વ દેવો ને ઋષિઓનાં દુઃખ નિવારણ કરવા તથા ધર્મ સ્થાપન કરવા પરમાત્મા શ્રી રામચંદ્રજી મહારાજ પ્રગટ થયા. તેમની આજ્ઞાથી નળ જે વિશ્વકર્મા તેણે સમુદ્ર ઉપર ૧૦૦ જોજન સેતુ બાંધ્યો. તે જોઇ રામચંદ્રજી પ્રસન્ન થઇ સેના લઇને ઉપર થઇ લંકાગઢ ગયા ને રાવણાદિકનો સંહાર કરી ધર્મ સ્થાપન કર્યો.

વિશ્વકર્મા બ્રાહ્મણ થયા તે ત્વષ્ટાથી વિશ્વરૂપ ઉત્પન્ન થયા, ને ઇંદ્રના ગુરૂ થયા. અને ઇંદ્રને નારાયણ કવચ ભણાવવા શરૂ કર્યું, તેમાં તેને સંદેહ પડવાથી તેનું મસ્તક છેદયું જેથી તેમને બ્રહ્મહત્યનું પાપ લાગ્યું, તે બ્રહ્માએ વેંચી આપી તેમને આ મહા પાપમાંથી મુક્ત કર્યા. પછી ત્વષ્ટા થકી વૃત્રાસુર ઉત્પન્ન થયો. તે રૂપે મહા ભયંકર હતો તે પોતાના નાના ભ્રાતનું વૈર લેવાને ઇંદ્રિ પ્રત્યે લડવા ગયો. ઇંદ્રિ તેનાથી ભય પામીને બ્રહ્માની પ્રત્યે વિનંતી કરવા ગયો. ત્યારે બ્રહ્માએ તેને આજ્ઞા આપી કે દધીચી ઋષિ પાસે જઇને તેમના અસ્તીની યાચના કરો. ઇંદ્રે તે પ્રમાણે કર્યું, જેથી તે ઋષિ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા ને કહ્યું કે પરોપકારને સારૂ મારી આ દેહ ખપમાં આવેછે એ સાંભળવાથી મને મોટો હર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. અને પછી એમણે સમાધી ચઢાવી દેહ ત્યાગ કર્યો. પછી ઇન્દ્રે વિશ્વકર્માને બોલાવી તેમની પાસે તે હાડનું વજ્ર કરાવ્યું ઇન્દ્રે પછી વૃત્રાસુર સાથે યુદ્ધ કરી તેનો તે વજ્રવડે નાશ કર્યો આ વાત ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે વિશ્વકર્મા સર્વને સમાન ગણતા હતા કોઇને પોતાનો કે પારકો ગણતા નહતા.

વિશ્વકર્મા મનુરૂપે પ્રગટ થયા તેમને ચૌદ ચોકડીનું રાજ્ય કૃતિ સંગાથે પુત્રો ઉત્પન્ન કરીને તેમની સંગાથે રહી વિશ્વકર્માએ અનેક ઠેકાણે પ્રગટ થઇ જ્યાં જેવું કામ

તેવાં જુગને અનુસરીને કર્યા તેથી ધર્મ અર્થ લાભ એટલુંજ નહિ પણ મુક્તીની પ્રાપ્ત થઇ.

વિશ્વકર્માએ કપ્પપથીમય નામનો દૈત્ય ઉત્પન્ન કર્યો તે દૈત્યોના વિશ્વકર્મા થયા તેમને માયાથી ભોવનઆદિ સ્થાનની રચના કરી પ્રેલ્હાદાદિ દૈત્યોના રાજાઓના સ્થાનકો રચ્યાં તેમયદાનવની પુત્રી મનોહરી રાવણને પરણાવી. તેનો પુત્ર ઇંદ્રજીત બળવાન થયો તે મેનામનો પુત્ર ખાન્ડવ વનમાં રહેતો હતો. જે વખત અર્જુને અગ્નિને તૃપ્ત કરવાને સારૂં તે વન બાળી મૂક્યું તે વખતે અર્જુને એને બચાવ્યો. તે ઉપરથી યુધિષ્ઠિર રાજાએ રાજસુય યજ્ઞ કર્યો. ત્યારે સભા રચી, જળ ત્યાં સ્થળ ને સ્થળ ત્યાં જળનો આભાસ આપ્યો તેમાં દુર્યોધન આદિ ભૂલા પડયા.

વિશ્વકર્માનું ધ્યાન શ્રી કૃષ્ણજીએ ધર્યું. એટલે આવ્યા ને બોલ્યા કે શી આજ્ઞા છે, ત્યારે કહ્યું કે સમુદ્રમાં દ્વારકાની રચના કરો. તેમની આજ્ઞાથી દ્વારામતી રચી, કેવી કે જાણે અમરાપુરી સમાન, તેમાં રહેવાને વાસુદેવ આદિ જાદવો મોકલ્યા ને પોતે તથા બળીભદ્ર પ્રભાતે ગયા, ને દ્વારામતીને જોઇને શ્રીહરિ પ્રસન્ન થયા ને અંગીકાર કરી વિશ્વકર્માને કહ્યું કે આવી રચના કોઇ જગોએ જોઇ નથી ખરેજ તમે સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રવિણ છો!

શિલ્પશાસ્ત્રનો સંક્ષિપ્ત સાર—આપણી ભરતભૂમિ ઉપર શિલ્પશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ પુરાતન કાળથી છે એ શાસ્ત્રની અંદર આલેખ્ય (નકશા કાઢવાનું કામ) લેખ્ય (કોતર કામ) દારૂકર્મ (લકડ કામ) ચિતિ કર્મ (ચણતરનું કામ) પાષાણ કર્મ (પથરનું કામ) રૌપ્ય કર્મ (રૂપાનું કામ) દેવકર્મ (સોનાનું કામ) અને ચિત્ર કર્મ (ચિતરવાનું કામ) એ પ્રમાણે આઠ પ્રકારનાં કામો મુખ્ય બતાવેલાંછે એ શિવાય ભિન્ન અવાંતર ગૃહ પ્રાસાદ, સિંહાસન, વસ્તી. તથા રંગ વગેરેનું નિર્માણ અનેક પ્રકારે બતાવવામાં આવેલું છે.

વિશ્વકર્મા દ્વાપરયુગ સુધી સ્વર્ગથી આવીને રાજાઓને રચના કરી આપતા, જ્યારે કલિયુગના રાજાઓ અસત્ય આચરણ કરવા લાગ્યા. ત્યારે વિશ્વકર્માએ પોતાના અંગથી સુત્રધાર ઉત્પન્ન કર્યા. ને તેને વાસ્તુશાસ્ત્ર તથા શિલ્પીશાસ્ત્ર ઇત્યાદિક શાસ્ત્રનો ઉપદેશ કર્યો ને તે સુત્રધારે હાથ, શસ્ત્રવડે તેની ક્રિયા પ્રસિદ્ધ કરી. તેમાં પ્રથમ ઇલોરગઢ જુગને અનુસરી દ્વાપરને અન્તે ને કળિના પ્રારંભમાં કરયો તેનો વિસ્તાર.

ઇલોરગઢનો વિસ્તાર.

વિશ્વકર્માએ વૈશ્ય સુત્રધારને કહ્યું કે, બનારસમાં વિશ્વનાથનું ધામ છે ત્યાં બીજા પ્રાસાદ તથા ભોવન કરો ત્યાં પૂર્વે વિશ્વ કર્માના પુત્ર ત્વષ્ટાએ ગુરૂ દક્ષિણા આપવા સારૂ પોતાના નામના શિવલીંગની સ્થાપના કરી ને સેવા કરી તેથી શિલ્પશાસ્ત્રમાં કુશળ થવાને ગુરૂને આશ્રમ પ્રભાળી પદાર્થો દક્ષિણામાં આપ્યાં તે શિવલિંગનું તમે પૂજન કરો તેથી તમે સર્વે ક્રિયામાં કુશળ થશો. વળી દક્ષિણમાં પૂર્વે ઇલકીલ પર્વત હતો તેને હાલ ઇલોરગઢ કહે છે તે ઉપર મારૂં અને દેવોનું ધામ છે તેની તમે જુગને અનુસરીને પ્રાસાદ આદિ દેવસ્થાન જેવી રચના કરો, આજ્ઞા પ્રમાણે વૈશ્યોએ વિશ્વકર્મા ઇત્યાદિકના ધામો કર્યા ઇલોરગઢનો વિસ્તાર એક યોજનને આશરે છે. એ પહાડની અંદર મધ્યનો ભાગ રહેવા દઇને પાસાનો ભાગ કોરી કાઢેલો છે, તેમાં મોટા પ્રાસાદ આસરે ૩૦)છે તેને જાણે એકજ પથરમાંથી કોતરી કાઢેલ હોય એવાં દેખાવછે. ત્યાં વિશ્વકુંડ છે અને ત્યાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વર અને વિશ્વકર્મા, આદિ સર્વે દેવોના મંડપ છે. તેની પાસે સાધુઓના સ્થાનકો છે. તેની એક બાજુની લંબાઇ આસરે ૨૬૦) ગજની છે, અને બીજી બાજુની લંબાઇ ૧૮૨) છે. એ બંને દેવસ્થાનોની વચ્ચે પથ્થરથી ખડબચડો પથરસ્તો આસરે અર્ધોગાઉનો છે. બધી

મળીને આસરે ૪૪૨ ગજની લંબાઇમાં રચના કરી છે. તે પ્રાસાદની ઊંચાઇ આસરે ગજ (૪૦—૪૮) સુધી છે તે આસરે (૩૦૦૦) વર્ષ પહેલાં થયેલું હશે તે કામો બહુજ શિલ્પશાસ્ત્ર પ્રમાણે હસ્ત ક્રિયા તથા સાધન વડે સૂત્રધારો વગેરે શોભાયમાન કર્યાં છે તેમાં ચાર પાંચ માળેથી ઉપર અગાશિઓ છે. તેમાં કેટલીએક જગો ઊપર ઘુમટો છે ને કેટલીક જગો ઊપર છાપરાં ધાટના ઘુમટો છે તેમાં સ્તંભો તથા દ્વારો તથા જાળીઓ, આદિ કરેલાં છે. તેમાં કોતર કામ એવાં સારી રીતે કરેલછે,તેની અંદરનો દેખાવ ઘણો શોભાયમાન છે. જમીન સપાટ કરી તેના ઉપરથી દેવસ્થાનના ઉપલા માળ સુધી શોભાયમાન દ્વારો તથા સ્થંભો આદિમાં હાથી વીગેરે જનાવરો આદિ જાણે આપણી સાથે હમણાં બોલશે એવાં કોતરેલાં છે.

હવે કૈલાસ નામના પ્રાસાદનું વર્ણન કહિયે છીએ.

કૈલાસનું ધામ મ્હોટું છે. માટે ભક્તોએ તેની યાત્રા કરવી. તેની આગળ મોટો દરવાજો છે તેમાં જતાં પહેલું ચોગાન આવે છે પછી નાના પૂલની નીચે થઇને જતાં એક ચોતરો આવે છે તે ચોતરા ઉપર નંદકેશ્વરનું સ્થાપન છે. તેની બાજુઓ નકસી વાળી છે. તે જાણે શિલ્પીઓએ આજેજ કરી હોય તેવી દેખાય છે પછી ગુફામાંથી જતા બે આગળ મોટા ચોપદારો આવે છે ત્યાંથી આગળ જતાં ગંજાવર મંડપ આવે છે. તેની જમણી બાજુએ કિલ્લીનો દેખાવ છે. અને તેમાં હાથીઓ સિંહ આદિ અનેક જાતનાં ચિત્ર કામો છે. આખા મંદિરની શોભા એને આધારે છે. તેના ઉપર ઝરૂખો કરેલો છે તેની ત્રણે બાજુએ દેખાય છે. તેની પાછલી બાજુ બંધ છે તેથી શોભે છે એના સ્તંભો આદિમાં ચિત્ર કામો કરેલાં છે, એમાં જવાનો રસ્તો ઓરડામાંથી છે એ રસ્તો હાલ પડી ગયેલો છે. દેવસ્થાનમા પેસતાં અગાડિથી સાંકડો ને અંદરથી પહોળો રસ્તો છે, તેનું કારણ એ છે કે દેવસ્થાનમાં એકદમ જવાય નહીં, એ દીવાલોમાં હાથી વિગેરેનાં એવાં રૂપો મૂકેલાં છે કે જાણે તે દિવાલો તેને આધારે રહેલી છે, મોટા દ્વારમાં જતાં ત્રણ ઓરડાઓ છે. તે વચલા ઓરડામાંથી જતાં સાત પગથીયાં ચઢવાં પડેછે. ત્યાર પછીના મંડપમાં નંદકેશ્વરનું સ્થાનક છે. એ મંડપની બે બાજુએ દરવાજા છે. તેની સામે દીપમાળો છે, તેની ઊંચાઈ આસરે ૧૮) હાથની છે, તેમાં સિંહ, આદિના કામો શોભે છે. તેમાં ગોળ આકારમાં ગોખલાઓ દેખાય છે. ત્યાર પછી ત્રણ પગથીયાં ચઢતાં મોટો મંડપ આવે છે, એ મંડપમાં ચાર સ્થંભો છે, તેમાં બે સ્થભો ચતુરસ્ત્ર છે ત્યાર પછી પગથીઆં ચઢીને દરવાજો આવે છે. તેની સાથે બે ચોબદારો છે તેમાંથી જતાં બે બાજુ સ્થંભોની હારો છે તેની બંને પાસે ખુલ્લા મંડપો છે ને વચલા મંડપમાં શિવલિંગ છે. તેની જળાધારી ઘણી સુંદર છે તેની બે બાજુના દરવાજામાંથી જતાં ઓટલો આવે છે તે ઓટલાની સાથે નાના દહેરાં આવે છે. તેમાં પ્રતિમાઓ બેસાડેલી નથી પડી ગએલા ઓરડાઓના રહેલા ભાગમાં સાધુઓ રહે છે. ઉપલા માળે એક દરવાજામાં પેસતાં બે ચોબદારો છડીઓ લઇને ઉભા છે. નંદકેશ્વર પછી મંડપની મધ્યે આવે છે. ત્યાં જળાધારી એક શિલાની છે. તે મધ્યે એક શિવલિંગ છે પૂર્વે શિવલિંગમાં ત્રણ અવતાર દેખાતા હતા હવેથી બંધ થયા છે. તેની નીચે ભોંયરામાં એક સુંદર ઓટલો છે. તે ઓટલાની ઉપર સર્વે દેવોની પ્રતિમાઓ છે તેનામાં સર્વે દેવોના નામો છે. એ કૈલાસ પ્રાસાદનો વિસ્તાર થઇ શકે તેમ નથી મુખ્ય વસ્તુઓ સંક્ષેપથી લખી છે. બીજા પ્રાસાદોમાં બ્રહ્માની સભા તથા વિષ્ણુની સભા તથા રામચંદ્રની સભા તથા શ્રી કૃષ્ણ સહિત પાન્ડવોની સભા તથા ઇન્દ્ર આદિ સર્વે દેવોની સભાની રચના સરવે દેવાળયમાં કરી છે. તેમાં બુદ્ધ ધર્મની પ્રતિમા છે. તથા ઋષિમંડળના સ્થળો

તથા સાધુઓના પણ મઠો ઇત્યાદિ કામો શિલ્પિશાસ્ત્ર પ્રમાણે શોભાયમાન કરેલા છે તે મધ્યે મ્હોટો પ્રાસાદ લાંબો ગજ પંચાવન તથા પ્હોળો ગજ ત્રીસને આસરે છે.

તેની મધ્યે વિશ્વકર્મા સુત્રધાર તથા શિલ્પિઓના ગુરૂના મંડપ છે. તેનો વિસ્તાર લાંબો ગજ બેચાળીસ ને પ્હોળો ગજ બાવીસ તેનો ઘુમટ ઉંચો ગજ સત્તર છાપરાના ઘાટનો છે એક પાષાણુમાંથી કોતરી કાઢેલો દેખાય છે તેમાં જવાનું દ્વાર નકશી કામથી શોભે છે. તે મંડપમાં સ્થંભોની હાર છે. બે બાજુની દિવાલમાં ગોખ કરી તેમાં સુત્રધારોની પ્રતિમા આસરે ૩૬૦ બેસાડેલી છે તેમાં ચિત્ર કામો કરેલાં છે તે મધ્યે વિશ્વકર્માની પ્રતિમા બીરાજે છે એ ધામોની શોભા ઘણી અલોકિક છે પછી દક્ષિણ દિશામાં પ્રાસાદને બોવન જળાશય આદિ સ્થળો પદાર્થોથી એવાં રચ્યાં છે કે પશુ પંખી કે માનવીઓ જેમ અમૃત પીને તૃપ્ત થાય તેમ તે સ્થળોમાં રહીને તૃપ્ત થાય તેમ સર્વ પદાર્થનો લાભ થાય.

વિશ્વકર્માએ સુત્રધાર મેવાડાને આજ્ઞા આપી કે મેવાડ દેશમાં નગરો, બોવનો, પ્રાસાદો, જળાશયો, વાહનો ઇત્યાદિની રચના શિલ્પશાસ્ત્ર પ્રમાણે કરો ને ઉજ્જનમાં હાર્સિદ્ધ માતાને ક્ષિપ્રા નદીનું તીર્થ છે. ને મહાકાળેશ્વર મહાદેવનું ધામ છે તેની સેવા કરો. ટલેએ તમે શિલ્પ ક્રિયામાં કુશળ રહેશો ને તમને ઉપવિતનો વંશ પરંપરા અધિકાર રહેશે, એવો આશિર્વાદ દીધો, પૂર્વ તરફ મેવાડ જઇને પ્રથમ ઉજ્જનમાં શંકરની સેવા કરી. નગરો, કિલ્લા, પ્રાસાદો, બોવનો, જળાશયની ને વાહનોની શોભાયમાન રચના શિલ્પશાસ્ત્ર પ્રમાણે હસ્તક્રિયાથી ઓજારોવડે કરી તેની રચના પૂર્વે જેમ ગુરૂ શંકલ્પથી કરતા તેમ તેમના શિષ્ય સુત્રધારોએ તે કરેલી છે.

વિશ્વકર્માએ સુત્રધાર ગુર્જરને આજ્ઞા આપી કે તમે પશ્ચિમ તરફ ગુજરાતમાં નગર, પ્રાસાદ, બોવન, જળાશય વાહન આદિની રચના કરો. ડાકોરમાં ડંકેશ્વરની સેવા કરો ને બોડાણા સાથે દ્વારકાથી રણછોડજી આવશે તેમના મ્હોટા પ્રાસાદની રચના શિલ્પશાસ્ત્ર પ્રમાણે કરજો તેમનું પૂજન કરશો એટલે ક્રિયામાં કુશળ રહેશો વંશ પરંપરા એજ પ્રમાણે ગુજરાતમાં જઇ સર્વ કામો કાષ્ટાદિથી શિલ્પશાસ્ત્ર પ્રમાણે હસ્તથી ઓજારોવડે શોભાયમાન કર્યા એ કામો એવાં કર્યાં છે કે જાણે દૈવતાઇ કામો છે પણ સુત્રધારોએ તથા શિલ્પીઓએ કર્યાં છે.

વિશ્વકર્માએ સુત્રધાર પંચાળીને આજ્ઞા આપી કે તમે ઉત્તર તરફ બદ્રીકેદારેશ્વરનું મોટું ધામ છે તેનું પૂજન કરશો એટલે તમે શિલ્પ ક્રિયામાં કુશળ રહેશો, પછી પંજાબમાં જઇને પ્રાસાદને ભવન આદિની રચના કરજો. આજ્ઞા પ્રમાણે ગંગા દ્વારમાં કેદારેશ્વરની સેવા કરીને દેવસ્થાન નગરો તથા કિલ્લાઓ તથા બોવન જળાશય વાહન આદિનાં કામો શિલ્પશાસ્ત્રને અનુસરી પદાર્થો તથા ઓજારોવડે શોભાયમાન કર્યાં, ને સમુદ્રને પાર તરવા સારૂં નાવ તથા મ્હોટા વાહાણોની રચના કરી તે સર્વેના ઉપયોગમાં આવે છે, સોમનાથમાં ઉત્પન્ન થએલા તે સોમપરાના શિલ્પીઓને વિશ્વકર્માએ કહ્યું કે તમે ભારતખંડમાં શિલ્પશાસ્ત્ર પ્રમાણે પ્રાસાદ, જળાશય ઇત્યાદિકનાં કામો શોભાયમાન કરો, આજ્ઞા પ્રમાણે પાષાણના વાવ, તળાવો, બારા, દેવસ્થાન શિખરોવાળા તથા ઘુંમટોવાળા મંડપો સહીત કામો શોભાયમાન કર્યાં.

વિશ્વકર્માએ ઉત્પન્ન કરેલા કારીગરોને કહ્યું કે તમો સુત્રધારોનો આશ્રય લેઇને સર્વે દિશાઓમાં બોવન ઇત્યાદિકનાં ચતુર કામો ચિત્ર સહિત કરો એટલે તમો વંશ પરંપરા શિલ્પ ક્રિયામાં કુશળ રહેશો. આજ્ઞા પ્રમાણે સુત્રધારોનો આશ્રય લઇ શાસ્ત્ર પ્રમાણે બોવન આદિની રચના કરી. તેમાં ચિત્ર કામ આદિ શિલ્પીઓના ઘણાં સારાં કામો છે.

श्री विष्णुना दशावतारनुं वर्णन.

विश्वकर्माए कह्युं के हे पुत्रो पूर्वे में अपराजितने विष्णुना दश अवतार कह्या हता तेनुं वर्णन सांभळवाथी पापनो नाश थाय ने इश्वरना पदने पमाय तेनुं चरित्र भाववी सांभळो.

विष्णु मच्छा अवतारे शतयगमां माघ मासनी कृष्णपक्षना पतिपदाने पुष्प मुहूर्त्तमां मच्छने आकारे हजार जोजनना विस्तारवाळा प्रगट थया, ने ब्रह्माने वेद लावी आप्या ने धर्मनी स्थापना करी. विष्णु कच्छा अवतारे शतयुगना मध्यभागमां फागण मासना कृष्णपक्षनी द्वितीया तिथिने कार्मुक मुहूर्त्तमां प्रगट थया. अने ते समे घटीकाना प्रभाते मेरुनी उपर काचबाना रूपे थइने समुद्र मथन करावीने चौद रत्न काढयां, ने घटारत प्रमाणे देवोने वहेंच्यां. वराह अवतारे सत्युग अने त्रेतानी संधीमां चैत्र मासमां कृष्ण पक्षनी त्रीजने दिवसे ज्यारे सूर्य बे घटीका रह्यो त्यारे ब्रह्माना नासिकामांथी अनहद अने उत्कटवाळा प्रगट थया, अने हिरण्याक्ष पृथ्वीने जळमां लेइ गयो हतो तेने हणी लाव्या ने शांत पमाडीने सर्वेना दुःख निवारण कर्यां. नृसिंह वतार सत्युग अने त्रेतना वैशाख मासनी संधिमां शुक्लपक्षनी चौदसने दिवसे छेल्ला मुहूर्तमां एटले रे घटिका दिवस रह्यो ते वखते स्थंभमांथी प्रगट थया. तेनुं रुप अर्धुं सिंह सरखुं अने अर्धुं मनुष्य सरखुं हतुं. तेमणे हिरणाकश्यपने हण्यो ने प्रेहलादनुं प्रतिपालन कर्युं, ने सर्वे देव तथा ऋषीओने आनंद आप्यो. वामन वतारे कश्यपने आश्रममां त्रेताजुगमां भादरवा मासना शुक्लपक्षनी द्वादशीने दीने श्रवण नक्षत्र अभिजीत् मुहूर्ते प्रगट थया ने बळीराजानो यज्ञनो भङ्ग करी पाताळमां चांपी राज आप्युं ने इंद्रराजाने सहाय करी. विष्णु परसराम अवतारे जमदग्नी ऋषीने आश्रमे त्रेतायग आवी गयो त्यारे आषाड मासना कृष्ण पक्षनी १ दिवसे प्रगट थया ने पोताना पितानुं वेर लेवा सहस्त्रार्जुननो संहार करीने एकवीशवार नक्षत्रिय भूमि करीने ब्राह्मणोने राज आप्युं.

श्री रामचंद्रजी अयोध्यामां दशरथराजाने त्यां त्रेतायुगने अंते चैत्र मासना शुक्लपक्षनी नवमीने रवीवारे पुष्य नक्षत्रमां आभजीत मुहूर्ते प्रगट थया ने लक्ष्मण तथा भरत तथा शत्रुघ्न अकेक दिवसने अंतरे प्रगट थया. विश्वामित्रनुं तेमणे कार्य कर्युं ने जनकराजानी सभामां जइने त्र्यंबक धनुष्यनो भङ्ग करीने सीताने वर्या ते उपर जनकराजाए दशरथराजाने कंकोतरी लखी तेडाव्या. दशरथराजा पुत्र सहित आव्या ने चारे पुत्रनुं लग्न कर्युं. अयोध्या आवतां रस्तामां परशुरामे आवीने धनुष्यनो टंकारव कर्यो ते उपरथी रामचंद्रजीए तेज हरि लीधुं ने परशुराम आवीने भेटयाने कह्युं के तमारो जय थाओ पछी अयोध्याए आव्या ने दशरथराजाए घणा दिवसो गया पछी वशिष्ठ ऋषिने बोलावी कह्युं के रामचंद्रजीनो राज्याभिषेक करो. तेज रात्रीए केकैए पोतानां वरदान बाकी हतां ते दशरथराजा पासे लेइने रामचंद्रजीने वनमां मोकल्या. तेथी दशरथराजा दुःखीआ थया ने देह तज्यो, रामचंद्रजी पंचवटीमां रह्या त्यां रावणनी बेन आवी तेनां नाक कान छेद्यां ने तेना बीना भाइओने हण्या तेपरथी सूर-

पंखा रावण पासे गइ, ने कह्युं के तु वनमां जइ सीताने लाव्य तेपरथी रावण साधूने वेशे आव्या ते वखते रामचंद्रजीने लक्ष्मण वनमां मृगने मारवा गया हता एटलामां रावण मायानी सीताने लेइ गया.तेथी रामने लक्ष्मण शोध करता सुग्रीव साथे मित्राइ करीने राज आप्युं. पछी सुग्रीवनी साथे अराढ पद्म वांदरो तथा जांबुवन रींछनो सहित समुद्र आगळ जइ नळवान्दर आदि पासे सेतु बंधावी लंकामां जइ रावणनो संहार कर्यो ने सीताने लेइ अयोध्या आव्या ने सर्व देवनुं संकट टाळ्युं.

कृष्णवतार मथुरामां द्वापरने अंते भादरवाना कृष्णपक्षनी अष्टमीने बुधवारे रोहिणी नक्षत्रे मधराते प्रगट थया. अने वसुदेव गोकुळमां मूकी आव्या ने पुत्रीने लेइ आव्या ते पुत्रीने कंसे मारवा मांडी त्यारे विजळी थइने आकाशमां गइ त्यारे कहेती गइ के " अबळाने शुं मारे छे, तारो दुश्मन तो उछरे छे." पछी बार वर्ष सुधी श्रीकृष्णे लीला करीने मथुरामां आवी कंसने मार्यो तेपरथी जरासंघ सत्तावीसवार सैन्य लेइने आव्यो ने हार पामी गयो. पछी छेल्लीवारे तेनी सामे कालजवन सैन्य लेइ आव्या ते उपरथी कृष्ण विचार करी विश्वकर्माने बोलाव्या. ने समुद्रमां द्वारकां रचावी. ते रात्रे वासुदेव आदि यादवो मथुरामांथी आवी द्वारकामां रह्या ने श्री कृष्ण प्रभाते मथुरां बाहार काळयवननी सेना आगळ आवी नाठा तेना पाछळ कालजवन पड्यो ने मुजखंड राजा सुतो हता त्यां आव्या, पोतानुं पीतांबर ओराढयुं ते परथी कालयवने तेने लात मारी तथा तेनी (मुजखंडनी) आंखमांथी ज्वाळा नीकळी तेथी काळयवन बळीने भस्म थया. मुजखंडने श्री कृष्णनुं दर्शन थयुं. पछी बळीभद्र पासे आव्या अने बंने जण नाठा अने तेमनी पाछळ जरासंघ पड्यो तेपरथी पर्वत उपर चढी गया ने त्यांथी बळीभद्र सहित कूदी द्वारकामां प्रभाते गया ने उग्रसेन आदि यादवोने मळ्या ने राज्य उग्रसेन आप्युं ने पोते रुक्मणी आदि अष्ट पटराणीने सोळ सहस्त्र नारीओ परण्या. अने प्रद्युमन् आदि पुत्रो साथे द्वारकामां रह्या ने पांडवनुं प्रतिपालन करवा श्री कृष्णे दुर्योधन आदिने संहार्या तथा युधिष्ठिरने राज आपी पृथ्वीनो भार उतार्यो.

बुद्धा अवतारे द्वापरना अंत भागमां आसोना कृष्णपक्षमां नवमीने दिवसे मध्यान्ह अभिजित् मुहूर्त्तमां प्रगट थयो. ते चोवीश तीर्थ करशे अने तेटला देवताना पराक्रम करशे ने मोह पमाडशे तथा बौध धर्मनुं स्थापन कर्युं.

कलंकी अवतार कळियुगने अंते विष्णु रुप धारण करी सर्व धर्मनी स्थापना करशे. ए भगवानना दशे अवतार जे कोइ ए तिथीओमां पूजन करी ओच्छव करशे ते इश्वर पदने पामशे. शिवनी पण माहा वद चतुर्दशीने दिवसे शिवरात्री करी पूजां करी महोच्छव करशे ते पण इश्वर पदने पामशे. विश्वकर्माए कह्युं के हे सूत्रधारो तथा शिल्पीओ पोतपोताना इष्ट देवोनी सेवा करशो तो तेथी परमपदने पामशो. पण जक्ष आदिनुं शेवन करशो तो संसारमां जन्म मरणनी आपदाथी छूटशो नहीं तेथी पोतपोताना धर्म शास्त्रमां कह्या प्रमाणे देवोने भाव सहित पूजशो तो इश्वरपद पामशो. हवे पूजाविधि कहुछुं तेज पर्वणिओने दिवसे पूजा करवाथी परमपदने पामशो.

पुजा विंधी.

॥ श्री गणेशायनमः ॥

श्लोक. ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय स्मृत्वा देवं गदाधरं ॥

मुख प्रक्षालनं चैव कारयेद्विधिवद्बुधै ॥ १ ॥

વિશ્વકર્માની પૂજાનો આરંભ કરૂંછું બ્રાહ્મ મૂહૂર્ત્ત એટલે બે ઘટિકા રાત્રિ હોય, તે વારે ઉઠીને દેવના દેવ એવા જે ગદાધર તેનું સ્મરણ કરવું. પછી પંડિતો કહેછે કે, વિધિ વડે કરી મુખ ધોવું. ૧

સજ્યાંથી ઉઠીને પાંચ શ્લોક ભણવા તેથી સઘળા પાપથી મુક્ત થાય અને બ્રહ્મ લોક પ્રાપ્તિ કરે તે શ્લોકના અર્થ:—સત્ય રજ તમ ત્રણ ગુણને ધારણ કરવાવાળાનું મુખ કમલનું ધિમુંવિમું જેનું હસતું છે શોભિત અને વિશાળ જેનું કપાળ છે. અને અંગ પૂજ્ય શોભિત છે. બાજુ બંધ કુંડલ મુકટ ધરનારા પ્રસન્ન જે વિશ્વકર્મા તેનું સ્મરણ પ્રાતઃ કાળ કરૂં છું. ૩ ત્રિગુણાત્મક તેના ચરણ કમલને બ્રહ્મા વિગરે દેવોએ નમેલા એવા શુદ્ધ વિશ્વકર્મા તેને હું સવારના પોહોરમાં પગે લાગું છું અને તેને શરણે થાઉં છું. પ્રભાતમાં ત્રિગુણાત્મકનું નામ વચને કરી બોલુંછું કે જેનું નામ કાલ વીગરેના પાસ હરણ કરનારૂં છે. સંસારમાં કલ્યાણ કરનારા સંસાર સાગરને પામીને સુખને તિરસ્કાર કરનારા જેણે આ બ્રહ્માંડ નિર્માણ કર્યું તે વિશ્વકર્માને શરણે જાઉં છું ૫ સંસારના ભયને હરનારા પ્રસન્ન જેણે સુતરનો દોરો અને ડંડ ડાબા હાથમાં રાખેલું કમંડલ અને પુસ્તક લીધેલાં ઘણીજ ઘરડી જેની કાયા સૂર્ય, અગ્નિ અને ચંદ્ર એ જેનાં નેત્ર છે એવા જે વિશ્વકર્માને શરણે જવું ૬ ત્રિગુણાત્મકવાળી આત્મ શક્તિ છે જેની કોટી સૂર્યના સરખી કાંતિ છે. અને લાલ કમલના સરખાં નેત્ર છે. તથા ખડ્ગ અને ગદા ઇત્યાદિ આયુધને નિર્માણ કરનારા વરદાન આપવાવાળા અને સત્ય રજ તમ એ ગુણવાળા એવા જે વિશ્વકર્મા તેને શરણ થઈ પ્રાતઃ કાળમાં તેનું હું ભજન કરૂં છું ૭ પ્રાતકાળમાં તુલશી દર્શનનું ફળ ધન પુત્રને આપનાર હરિની ભક્તિ અને પુણ્યને દેનાર તથા તેના દર્શનથી સોનાના દાનનું ફળ મળેછે. સમુદ્ર છે વસ્ત્ર જેનું અને પર્વત છે સ્તન મંડલ જેના એવી હે વિષ્ણુપત્ની તમને હું નમસ્કાર કરૂંછું. મારા પાદ સ્પર્શને ક્ષમા કરો. એ પ્રમાણે પૃથ્વીની પ્રાર્થના કરી ગાય ઇત્યાદિક મંગલ પદાર્થોનું દર્શન કરવું. હવે આગળ દિશા (જંગલ) જવાની વિધિ કહે છે. વિશ્વકર્માના ભક્તે નૈરૂત્યકોણમાં મોટું પાણીનું પાત્ર લેઈ ઘરથી ઘણુંજ દૂર જવું ૯ દિવસના ને સંધ્યા સમયે દિશા (જંગલ) જનારે કાને જનોઈ ચઢાવી વાસણમાં પાણી ભરી લેવું ઉત્તર દિશા તરફનું મુખ કરીને ઘાસવડે પૃથ્વી ઢાંકવી વસ્ત્રવડે માથું સારી રીતે વિંટવું. ૧૦ મુખને યત્નવડે નિયમમાં રાખી બોલવું નહીં તે સાથે પીશાબ કરવો રાત્ર હોય તો

દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરી ન બેસવું ૧૧ પછી બે હાથને ૩ વાર ધોવા ને પગને બે વાર ધોવા વિશ્વકર્માના વ્રત કરનારે આઠ અથવા બારવાર કોગળા કરવા એ શૌચ વિધિ હવે દંતધાવન કરતાં પહેલાં કોગળા કરવા પછી દાતણ કરીને મોં ધોઇને કોગળા કરવા ને સૂર્યનારાયણને નમસ્કાર કરવા ને પંચદેવનું સ્મરણ કરવું. ગણેશ, અંબીકા, મહેશ્વર, વિષ્નુ બ્રહ્મા ગુરૂનું સ્મરણ કરી પછી તીર્થે સ્નાન કરવા જવું ને ન જવાય તો ઘેર સ્નાન કરવું તેમાં પ્રથમ ટાઢું પછી ઉનું પાણી લેવું વસ્ત્ર પહેર્યા વગર સ્નાન કરવું નહી ને સફેત વસ્ત્ર પહેરવું ને અંગવસ્ત્ર ધોએલું રાખવું પછી આસન સારૂં પાટલા ઉપર દરભનું તેના ઉપર ઉનનું આસન પાથરવું ને પૂર્વ અથવા ઉત્તરનું મુખ કરી બેસવું ને આચમન પ્રાણાયામ કરવા પછી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્યને વેદના મંત્રવડે ભસ્મ રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરવાં અને તથા શુદ્રને નમઃ શિવાય કહેવું પછી અધીકાર પ્રમાણે સંધ્યા વંદનાદિ નિત્કર્મ કરી પછી વિશ્વકર્માની પૂજાનાં સાહિત્ય લેવાં. તિર્થના જળનું પાત્ર ભરવું. ચંદન સુગંધવાળું બીલપત્ર તુલસિ દુર્વા પુષ્પ કમળનું ન હોય તો ગુલાબ, મોગરો આદિ ધુપ દીપ, અબીલ, ગુલાલ, કંકુ, કપૂર ઘ્રત ને સર્કરાનુ નૈવદ તંબોળ, ફળ દક્ષણા યથાશક્તિએ ભેટ કરી વિધિવત્ પૂજન કરવું.

॥ अथ विश्वकर्मानी पूजा ॥

श्री गणेशायनमः ॥ इष्टदेवताभ्यो नमः ॥ कुलदेवताभ्यो नमः ग्रामदेवताभ्यो नमः ॥ स्थानदेवताभ्यो नमः ॥ वास्तुदेवताभ्यो नमः ॥ सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमोनमः ॥ एतत्कर्म प्रधान देवताभ्यो नमः आदित्यादि नवग्रह देवताभ्यो नमः ॥ सुमुखश्चैक दंतश्च कपीलो गजकर्णकः ॥ लंबोदरश्च विकटो विघ्ननाशो गणाधिप ॥ धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचंद्रो गजाननः ॥ द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणु यादपि विद्यारंभे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा ॥ संग्रामे संकटे चैव विघ्न तस्यन जायते ॥ शुक्लांबरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ॥ प्रसन्न वदनं ध्यायेत्सर्व विघ्नोपशांतये ॥ सर्व मंगल मांगल्ये शिवे सर्वार्थ साधिके ॥ सरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोस्तुते ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममंगलम् ॥ येषाहृदिस्थो भगवान्मंगला यतनो हरिः ॥ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव तारा बलं चंद्र बलं तदेव ॥ विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेंघ्रि युगंस्मरामि लाभस्तेषांजयेस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ॥ येषामिंदीवरश्या

मो हृदयस्थो जनार्दनः विनायकं गुरुं भानुं ब्रह्म विष्णु महेश्वरान् ॥ श्रीमद्भगवतो माहापुरुषस्य विष्णो राज्ञाया प्रवर्ते मानस्य अद्य ब्रह्मणः द्वितीये परार्द्धे विष्णु पदे श्रीश्वेत वाहारा कल्पे वैवस्वतमन्वंतरे कलियुगे प्रथमचरणे भरतखंडे जांबुद्विपे दंडकारण्ये गोदावर्याः दक्षिणे तीरे शालिवाहन शाके अमुक ऋतौ अमुक मासे अमुक पक्षे अमुक तिथौ अमुक वासरे अमुक दिवस नक्षत्रे शुभ नाम योगे शुभ करणे विष्णु स्थिते वर्त्तमाने चंद्रे विष्णु स्थिते श्री सूर्ये विष्णुस्थिते देवगुरौशेषेषु ग्रहेषु यथायथांराशि स्थानस्थितेषु एवं गुण विशेषण विशिष्टायां शुभपुण्य तिथौ मम आत्मनः॰॥ श्री विश्वकर्मा देवता प्रित्यर्थं यथा मीलितोपचार द्रव्यैः पूजन महं करिष्ये ॥

अथ ध्यानं ॥ समद्भुतं पुरुषमंवुजेक्षणं चतुर्भुजं पंच मुखं त्रि नेत्रं श्रीवत्सलक्ष्मांगद कोटि कौस्तुभं पीतांबरं स्फाटिक मौक्तिकोपमं ज्योतिर्मयं शांतमय प्रदिसं विश्वात्मकं विश्वजितं निरीहं आद्यंत शुन्यं सकलं कलामयं श्री विश्वकर्माण महं नमामि ॥

अथ आह्वानादिं पूजा प्रारभ्यते ॥

गणगणा वृतंः अब्धिजाधरं ॥ मृगज भूषणं भूतिभूषितं मणिगणावृतैरर्हणैरुछते ॥ त्रिमलभास मावाहयाम्यहं ॥ १ ॥ विश्वकर्मणे नमः आवाहनार्थे अक्षतान् समर्पयामि ॥ १ ॥ विधिमुखामरैर्नम्रमूर्त्तिभिः प्रणतसंश्रितं दुर्धरादिमव ॥ वरमणि प्रभासुंदरं नवं ॥ भज भजासनं स्वर्ण संभवं ॥ विश्वकर्मणे नमः रत्नरचित आसनार्थे अक्षतान् समर्पयामि ॥ २ ॥ भवभयो घृतेयत्पदर्चनाद् सकल संपदां । दायकं चमत् ॥ जल भवादियुक् पाद्यमुत्तमं ॥ परमंकल्पयेत्वत्पदायते॥ विश्वकर्मणे नमः ॥ ३ ॥ यदभि सेविता तापसंतती ॥ भेवतिनीः फलाताम्रपात्रगः समपयादि युक् तीर्थवारिभिः प्रभू समर्पये अर्घमुत्तमं ॥ विश्वकर्मणेनमः ॥ ४ ॥ तत्ररमायुजः सेवनाज्जना नृपति सिभि भास भ गंति हि ॥ सुरसमाधिमत् तिर्थ वारियत् प्रभु ददाम्यथा चाम्यमुत्तमं ॥ विश्वकर्मणे नमः ॥ ५ ॥ पय दधि घृतं स्वांगमर्पितं ॥ मधुसितं शुभं मृग्यतां प्रभो ॥ कृपण वत्सलहेदयानिधे ॥ द्रव्य पंचकैः स्नापयाम्यहं ॥ विश्वकर्मणे नमः ॥ पंचामृत स्नानं समर्पयामि ॥ ६ ॥ कुसुम वासना वासिता शुभः कलशसं स्मृते तीर्थ वारियतः परम सुधावारिभिः समर्पयामि ॥ चरण पंकजं स्नापयेत्प्रभुं ॥ विश्वकर्मणे नमः ॥ आचमनं स

मर्पयामि ततोवस्त्रं ॥ सुवर्ण निर्मितं चित्रवर्णकैः वरल सन्मुखा स्पर्श भागिदं ॥ निज चिदाबरः प्रार्थतामरो स्तवसमर्पये वृस्त्रकंशुभं ॥ विश्वकर्मणे नमः ॥ वस्त्रं समर्पयामि ॥ अथ यज्ञोपवीतं ॥ त्रिगुणितं सिल्लैरके तंतुभि कृत मिदं मयाभक्ति भावत ॥ त्रिगुणितं मुद्राबंध मोचकं ॥ प्रभुविभुषितंयज्ञसूत्रकं ॥ विश्वकर्मणे नमः ॥ यज्ञोपवीतं समर्पयामि ॥ आः तवरमायुजः सवनाज्जनां । नृपति साक्षभाः प्रभंवांतिहिं ॥ सुरसमाधिमतूर्तीर्थ वारिभि ॥ प्रभूददाभ्यथाचाभ्यमुत्तमं ॥ विश्वकर्मणे नमः ॥ आ. स ॥ ११ ॥

अथालंकार तपनीयमयैरलंकरोमि ॥ त्रिदशैस्तुत्पदत्वहं प्रमेतत् ॥ मणिभूषित मध्यम प्रदर्शीजितमार्तंड करें विभूपणं विश्वकर्मणे नमः अलंकारं समर्पयामि ॥१२॥ अथगंधां ॥ मृगमदादिजगंध मृक्षरा दुदित संभवंकुंकुमान्वितं ॥ मुदितषट् पर्दतापनासनं प्रभु समर्पयेकगंध मुत्तमं ॥ विश्वकर्मणे नमः गंधं समर्पयामि ॥१३॥ अथकुंकुमं ॥ रक्तवर्णकं कुंकुमं शुभं ॥ योपितां सदा मितिदायकं ॥ भवहर विभो विश्वकर्म हे राज वश्यक कुकुमं वरं ॥ विश्वकर्मणे नमः अथ अक्षतं ॥ गंधमर्पणा नतर विभो ॥ अक्षतैस्तुते पूजयाम्यहं ॥ अंकुरादिभि पुष्पपत्रकै शुक्लतां विभो विश्व कर्मणेनमः विश्व क. न. अ. ४ तेल मर्पये स्नान कर्मणि ॥ यज्ञभुक् सुखानंद दायक । भक्त पालक विश्वकर्मभो अति सुगंधकैर्वासितं विभो विश्वकर्मणे नमः सुगंधतैलं समर्पयामि ॥ १६ ॥ अथ पुष्पं ॥ बकुल माल्ती नीपयूथिकाः ॥ कनक पंकजैर्वाजिमारकैः ॥ तुलसिमां कासमैसीत रौदलौ भवत वार्पणं मतुक्रतार्हणं ॥ विश्वकर्मणे नमः पुष्पं समर्पयामि ॥ १७ ॥ अगांग पूजा ॥ ॐविश्वकर्मणे नमः ॥ पादौ पूजयामि ॥ विश्व व्यापिने नमः गुल्फौ पूजयामि विश्व धायनम जानुना पूजयामि विश्व स्वगिति कृतेनमः ज्ज्ञघे पूजयामि ॥ विश्व अद्भुतकृते नमः । कटिपूजयामी ॥ सुवर्चसे नमः मेढ्रं पूजयामि ॥ विविध वैभव दात्रे नमः ॥ नाभि पूजयामि ॥ विश्व रुपायनमः कंठं पूजयामि ॥ विश्व सस्तुतायनमः बाहुं पूजयामि ॥ विश्वोद्भवायनमः मुखं पूजयामि ॥ विश्व प्रताप जगत् पालकायनमः नेत्रौ पूजयामि ॥ जंग दाधारायनमः शिरः पूजयामि ॥ त्वष्ट्रेनमः सर्वांग पूजयामि अथ आवर्ण पूजा ॥ ॐ विश्व पालकाय नमः विश्व कर्त्रेनमः विश्व संहर्त्रेनमः ॥ विश्व रूपिणे नमः ॥ निरंजनाय नमः ॥ निर्विकारायनमः निर्मोहाय नमः निर्वृत्ताय नमः ॥ निर्दृष्णाय

नमः ॥ निराकाराय नमः॥ साकाराय नमः ॥ ज्योतिषेनमः ॥ परमाय नमः ॥ परम गतये नमः ॥ परात्पराय नमः ॥ प्रभवे नमः ॥ परमगुरुवे नमः ॥ परम कीर्त्तये नमः ॥ परमात्मने नमः॥ परिपूर्णाय नमः॥अच्युताय नमः ॥ अव्यक्ताय नमः॥ अनंताय नमः ॥ अभिष्टसिद्धि मे देहि । शरणागतवत्सल ॥भक्त्या समर्पये तुभ्यं॥ समस्ता वरणार्चनं ॥ १८ ॥ अष्टोत्तर नामभिर्वा कुर्यात् ॥

अथ अविलं ॥ अविल नामकं चूर्णमुत्तम ॥ केतकी मयं चारु गंधयुक् ॥ आनितंमया भाव भक्ति तो । दीन नायक गृहयतां विभो ॥ विश्व कर्मणे नमः॥ अविलं समर्पयामि॥ १९ ॥ अथ गुल्लालं॥ रक्तिमायुतं सर्व प्रीतिदम् भानुभा सुरं भक्तितो हृतं ॥ गुलाल नामकं चूर्णमुत्तमं ॥ अर्पये प्रभो पूजनेतव विश्व कर्मणेनमः गुल्लालं समर्पयामि ॥ २० ॥ अथ सिंदूरं ॥ सिंदुरं सदा सर्वदा प्रियं ॥ देवि देवतां सौख्यद स्मृतं ॥ सुवासिभिः सदा मस्तके धृतं। सिंदुरेणत्व पूजयाम्यहं। विश्वकर्मणेनमः सिंदुरं समर्पयामि ॥ २१ ॥ अथ हारिद्रा ॥ पीत वर्णभा पुष्टि कामदा ॥ भोजने सदा सौख्य संपदा ॥ अर्पये प्रभो पूजने सदा रजनिका महशंकरः प्रभो॥ विश्वकर्मणे नमः हरिद्रा चूर्णम् समर्पयामि ततो धूपं॥ स्वतनुज देहजैर्धुप सच्चयैः प्रमुदितामरैः भूतिदाकृतैः ॥ अगुरुगुग्गुलैः भूरिभूपण प्रभु समर्पयेधूपमुत्तमम् ॥ विश्वकर्मणे नमः धूपमाघ्रापयामि ॥ २३ ॥ ततोदीपं ॥ तिमिरहं प्रभो सूत्र तंतुभिः ॥ कृतु सुवासिभिः पुष्टिदं शुभं । अष्ट सिद्धिस द्रव्यं संभ्रतां प्रभु समर्पये दीपमुत्तमं ॥ विश्वकर्मणे नमः दीपं दर्शयामि ॥ २४ ॥ अथ नैवेद्यं ॥ मूल मंत्रेण संप्रोक्ष्य ॥ धेनुमुद्रया अमृतिकृत्य । गंध पुष्पैः संपूज्य । विविध भक्षणं धान्यमिश्रितं कनकभाजने स्थापितं प्रभोः सूरभि संस्कृतं साध्य शर्करं ॥ प्रभु निवेदये तृप्तिदंतव ॥ विश्वकर्मणे नमः नैवेद्यं समर्पयामि ॥ २५ ॥ ग्रास मुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ प्राणाय स्वाहा ॥ अपानाय स्वाहा ॥ व्यानाय स्वाहा ॥ उदानाय स्वाहा ॥ समानाय स्वाहा ॥ मध्ये पानीयं समर्पयामि ॥ उत्तरापोशानं । हस्त प्रक्षालनं ॥ ॥ करो द्वर्त्तनार्थे चंदनं समर्पयामि ॥ अथ फलं ॥ फलेन फलितंतोयं । सफलाश्च मनोरथाः ॥ फला धे प्रसादेन॥ प्रीयतां परमेश्वर ॥ विश्वकर्मणे नमः फलं समर्पयामि ॥ २६ ॥ तांबूलं ॥ वदन भूषणं पूग चूर्ण युक् ॥ खदिर चूर्णकैर्दऽवर्वदितैः ॥ फणिल तादलोद्भव विडिकां भवदया परस्वीकुरुश्वमे ॥ विश्वकर्मणे नमः। तांबूल ॥

वीडिकां समर्पयामि ॥ २७ ॥ दक्षिणाः न्यूनाति रिक्तपरिपूजन पूर्ति कामः ॥ कामारये सफल काम सुखप्रदात्रे ॥ गुप्ताय भद्रवपुषे सुरवंदिताय ॥ मुद्रार्पणं भगवतेच समर्पयामि ॥ विश्वकर्मणेनमः ॥ हिरण्य दक्षिणां समर्पयामि ॥२८॥ अथ प्रदक्षिणाः ॥ वरदसंचितं पूर्वजन्मभिर्दहति किल्मिषंत्वत् प्रदक्षिणाः बहु गदादिभिध्वस्त चेतसं ॥ शरणमागतं शर्व पाहिमां ॥ विश्वकर्मणेनमः प्रदक्षिणां समर्पयामिः ततोनमस्कारः ॥ त्रिविधतापहाय नमस्कृतैर्यजनसंहिता भूति कारणं ॥ वितनुते प्रभुश्चितितो मुदाः ॥ चरण पंकजं सर्वतेनमः विश्वकर्मणेनमः ॥ नमस्कारणं समर्पयामिः ॥ ३० ॥ ततो घंटापूजनंः । आगमार्थंतु देवानांः ॥ गमनार्थं तुराक्षसा ॥ कुरुघंटे माहानादंः ॥ देवताल्हादनंकुरुः घंटायैनमः ॥ गंध पुष्पं समर्पयामिः ॥ ३१ ॥ ततो आरार्तिकं ॥ नीरांजने दीपायनमः ॥ चंदनं पुष्पं समर्पयामिः ॥

आरती.

जय देव जय देव । जयजय जगदीशा (२)॥ सत्वानाम प्रतिपालक । सर्वोत्तम ईशा जय० ॥ १ ॥ टेक. अहो जनार्दन रुप । अखिल जगत्कर्ता (२)॥ शरणागत प्रतिपालक । अद्भुत गति कर्त्ता जय० ॥ २ ॥ प्रभु परात्पर चक्षु । त्वष्टा तव नाम (२) ॥ कल्पे कल्पे रुपे । भूत्वा अभिराम जय० ॥ ३ ॥ विश्वकर्मा व्यापक । सर्वोत्तम रूपं (२) ॥ मायानामया धाता । विश्वाकृति कर्त्ता जय० ॥ ४ ॥ अद्भुत व्यापि निरंतर । शरणागत त्राता (२) ॥ पाहि पाहि व्यापक । आरत्युत्तारिता जय० ॥ ५ ॥ पंच वदन त्रय नेत्र । अष्ट भुजकहिये (२)॥ चतुरा युद्ध विराजे । मणि मुगट मोहिये जय० ॥ ६ ॥ क्रांति रही अरधांगे । जग तीमिर हरता (२) ॥ ब्रह्मा विष्णु सदाशिव । ध्यान सदा धरता जय० ॥ ७ ॥ त्रिष्णे शाम स्वरूप । विश्वक्रांति पाल (२) ॥ आत्म उवारिता । ताडित रिपु संघा जय० ॥ ८ ॥ ए आरतिनो मोटो महिमा । सुरवर मुनि जाणे(२) ॥ मुक्ता पुष्प वधावे । मनवांच्छित फल पामे जय० ॥ ९ ॥

कर्पूर खंडे नमनो हरेण सुवर्णपात्रोदरस स्थितेनः प्रदिप वामासनसंस्थिते निरांजनं वो जगदिश कुर्वे ॥ विश्वकर्मणे नमः आरार्तिकं समर्पयामि ॥ निरांजनं समर्पयामि ॥ पुष्पेण देवताभि वंदनं ॥ स्वयमेव वंदनं ॥ हस्तप्रक्षालनं ॥

अथ पुष्पांजलिं गृहीत्व। भजत दासतांमल्प धीरयं यजन विच्युतांक्षम्यत्ता।मीति ॥ वस वस प्रभोहे कृपानिधे हृदयपंकजाभ्यंतरे निशं ॥ विश्वकर्मणे नमः पुष्पांजलिं समर्पयामि ॥ विश्वोद्भव स्थितिलयादिषुहेतुमेकं मायाश्रयं विगतमायमचिंत्य रुपं। आनंद सांद्रमामलं निजबोध रुपं श्रष्टयुद्भवकातिपतिं सततं नमामि ॥ एकस्त्वमात्मा पुरुषः पुरातनः सत्य स्वयं ज्योतिरनंत आद्यः नित्योक्षरोजस्त्रसुखो निरंजनः पूर्णोद्वयो मुक्त उपाधितोऽमृतः ॥ यदास्य धर्मेण तमो धियो नृपाजिवंति तत्रै पहि सात्वतांकि ॥ धत्ते भगं सत्य मृतंदयां यशो भवाय रूपाणि दधद्युगेयुगे ॥

भावहीनं भक्तिहीनं मंत्रहीनं क्रियादिषु। तत्सर्वं क्षम्यताम् देव प्रसीद परमेश्वर ॥ त्वमेव माता च पीता त्वमेव। त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव ॥ त्वमेव विद्या द्रविणम् त्वमेव त्वमेव सर्वम् मम देवदेव॥ अपराध कोटि सहस्त्राणि क्रीयते हर्निशंसया दासोयमिति सांमत्वा क्षमस्व परमेश्वर॥यदक्षर पदभ्रष्ट मात्रा हिनंतु यद्भवेत् तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ ततोयथाशक्तिजपं कुर्यात्॥मूल मंत्रेण गायत्र्यावा॥ तत्पुरुषाय विद्महे ॥ विश्वकर्मणेधीमही। तन्नो देवः प्रचोदयातुः ॥ अथ मूल मंत्रः ॥ ओं विश्वकर्मणेनमः ॥ अथवा ॥ ओंनमोभगवते विश्वकर्मणे ॥ संकल्पं कुर्यात् ॥ अनेनमंत्राः ।१०८॥ यथा शक्त्याजप कृतेन कर्माधीशः प्रीयतां ॥ पूजासाड्गुण्यार्थं ब्राह्मणपूजां कुर्यात् ॥ ब्रह्मणे नमः सर्वोपचारार्थे गंध पुष्पाणि समर्पयामि। पूजा फल परिपूर्णार्थं गंधादिभिः विप्र पूजां कुर्यात् ततः आशीर्वचनं गृहीत्वा तेभ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् ॥

अथ पूजाफल विधिः ॥

ब्राह्मण क्षत्रियविंशापांस्य स्व कर्मानुसारतः ॥ निर्मलः पूजनं कुर्यात् । स्मृत्युक्तफलभाग् भवेत् ॥१॥ सूत्रधारश्च शिल्पिच श्रद्धापूर्वकमाचरेत् ॥ विश्वकर्मार्चनं तस्य। वैश्य धर्म सदारतान्॥२॥ वैश्य धर्मे रतान नित्यं। सर्व सिद्धिः प्रजायते ॥ नाना लब्ध सुखं भुंक्त्वा। चांते विश्वपदं व्रजेत् ॥३॥ निष्काम कार्यम् प्रकरोति योवै। सएव धन्या पृथ्वीतलेषु ॥ न तस्य धाता फलदातु शक्तः। स एव

धन्यो द्विविजास्तुर्वंति ॥ ४ ॥ निष्कामातुये भक्ता । सदा निष्काम भावना ॥ ते नरा सुख मायांति । छंते नारायणम् पदं ॥ ५ ॥ अनन्यांश्चिन्तंयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ॥ तेषां नित्याभियुक्तानां । योग क्षेमं वहाम्यहं ॥ ६ ॥ कंबा मूत्रांबुपात्रं वहतिकरतले पुस्तकं ज्ञान सूत्रं । हंसारूढ स्त्रिनेत्रः शुभ मुकुट शिराः सर्वतो वृद्ध कायः ॥ त्रैलोक्यं येन सृष्टं सकल सुरग्रहं राजहर्म्यादि हर्म्यं । देवो सौ सूत्रधारो जगत् ... हितः पातुवो विश्वकर्मा ॥ ७ ॥

शिव मानस पूजा स्तोत्रम् ॥

श्रीगणेशाय नमः । रत्नैः कल्पित मासनं हिमजलैः स्नानं च दिव्यांबरं नानारत्न विभूषितं मृगमदामोदांकितं चंदनम् । जातीचंपकबिल्व पत्ररचितं पुष्पं च धूपं तथा दीपं देव दयानिधे पशुपते हृत्कल्पितं गृह्यताम् ॥ १ ॥ सौवर्णे मणिखंडरत्नरचिते पात्रे घृतं पायसं भक्ष्यं पंचविधं पयोदधियुतं रंभा फलं पानसम् । शाकानामयुतं जलं रुचिकरं कर्पूर खंडो उज्वलं तांबुलं मनसा मया विरचितं भक्त्या प्रभो स्वीकुरु ॥ २ ॥ छत्रं चामरयोर्युगं व्यजनकं चादर्शकं निर्मलं वीणाभेरिमृदंग काहलकलागीतं च नृत्यं तथा । साष्टांगं प्रणति स्तुति र्बहुविधा ह्येतत्समस्तं मया संकल्पेन समर्पितं तव विभो पूजां गृहाण प्रभो ॥ ३ ॥ करतल धृतकंबो राजमान्यो विकच कमलनेत्रो सर्पयज्ञोपवीती । उरसि धनजटायाभा ... दक्षिणो सभवतु तव देवो विश्वकर्मा प्रसन्नः

श्री सूर्यपूरे पंड्या देवरामात्मजनवनिध रामेण चपरं नागमंडल समिपस्थ खदिरापुराख्यम् ग्राम तत्रस्थेन आनंदरामात्माजेन कृष्णशंकरेण शास्त्रिणा वेलसरे कुर्यालयस्य भिकदेव सूनोः मल्हारि शर्मणः साहाय्येन इमानि पुस्तकानि गुरो कृपया संशोधितानि तानिच रावल कुलोत्पन्नेन मयाराम पुत्रेण मगनलाल शर्मणा लेखन मुद्रण कला विषयतांनीतानि ॥